
Osvrti, prikazi, recenzije

Osvrt

Anđelko Milardović

Pod globalnim šeširom: društva i države u tranziciji i globalizaciji

Centar za politološka istraživanja, Zagreb, 2004., 328 str.

Osim što postoji u javnosti kao dio uobičajenog vokabulara rasprava o ekonomiji, društvu i politici, globalizacija je u svojim ekonomskim, sociokulturnim i političkim aspektima već dugo temom brojnih znanstvenih radova, ali i knjiga namijenjenih široj čitateljskoj publici. *Pod globalnim šeširom: društva i države u tranziciji i globalizaciji*, opsežno djelo na više od 300 stranica u kojemu se tematiziraju tranzicija u Hrvatskoj i položaj Hrvatske u procesu globalizacije, prema razumijevanju njegova autora ubraja se u posljednju kategoriju. Naime, kako bi ona prije svega bila pristupačna studentima Hrvatskih studija, a potom i široj javnosti, autor uvodno ističe da se u pisanju knjige odlučio za srednji put između znanstveno-publicističkog i teorijski strožeg pristupa. To ga je navelo da svoje istraživačke rezultate, do kojih je, kako tvrdi, došao uvažavajući pravila metodologije društvenih znanosti, predstavi u obliku slobodnijega esejističkog izlaganja, ne ustručavajući se pritom od iznošenja eksplisitnih vrijednosnih sudova i oštih kritičkih komentara.

Nakon upoznavanja s autorovim metodologijskim napomenama, a prije pregleda strukture i sadržaja djela potrebno je još istaknuti kako je *Pod globalnim šeširom* izdanje Centra za politološka istraživanja (<http://www.cpi.hr>) u kojem se izvodi znanstveno-istraživački projekt *Hrvatska u procesu globalizacije – promišljanje i anticipacija budućnosti*. Projekt, čija je svrha dati smjernice za razvoj Hrvatske u globalizaciji (što zahtijeva istraživanje političkih, socijalnih, kulturnih i ekoloških aspekata globalnih promjena, te suvremenih ideologija i otpora globalizaciji, kao i utjecaja novih informatičkih tehnologija i opasnosti globalizacije poput transnacionalnog organiziranog kriminala), podrazumijeva i objavljivanje knjiga u kojima se javnosti podastiru postignuti rezultati istraživanja. Stoga ovu knjigu, prvu koja je izašla u biblioteci *Globalizacija*, treba shvatiti i kao pokazatelj kvalitete istraživačkog rada na projektu.

Ona se osim uvoda, pojmovnika (“Mali rječnik globalnog šešira”) i neuobičajeno iscrpne autorove znanstvene biografije (u kojoj su minuciozno pobrojena sva postignuća njegova znanstveno-publicističkog angažmana, uključujući i napomenu o danim intervjuima i člancima koje je napisao za novine), sastoji od četiriju dijelova. Prema zamisli iznesenoj u uvodu, prva su tri dijela analitičkog karaktera, dok je četvrti sinteza prvih triju. Prvi se dio (“Raskoli, ratovi, fragmentacije i budućnost Europe kao regije globalnoga sela”, 60 str.) bavi procesima europske integracije, drugi (“Tranzicija u regijama globalnoga sela”, 71 str.) je posvećen tranziciji u Hrvatskoj, a treći (“Globalizacija/glokalizacija”, 75 str.) različitim aspektima globalizacije. Četvrti dio, sinteza, (“Sintetički okvir: epilog, trendovi i scenariji budućnosti”, 65 str.) uglavnom se ponovno vraća temi drugog dijela, tranziciji i događanjima u Hrvatskoj od 1989. do 2004. godine. U njemu su dane i zaključne napomene o globalizaciji, te ponuđeni kratki alternativni scenariji razvoja događaja u bližoj budućnosti na trima

razinama: hrvatskoj (do 2010., s obzirom na ulazak u EU), europskoj do 2020. i svjetskoj do 2015. godine.

Okosnica cijelog djela je kritika odnosa domaćega političkog vodstva prema "globalnim igračima" kao što su EU, NATO, SAD i, poglavito, međunarodne financijske organizacije – MMF i Svjetska banka.

Ponajprije, autor upućuje na jedan semantički problem koji se pojavljuje u označavanju aktera hrvatskoga političkog prostora. Protivi se uporabi izraza "politička elita" zalažući se umjesto njega za izraz "netranzitivirana nomenklatura" jer su, prema njegovim uvidima, osobe na položajima u komunističkom *ancien regimeu* iste položaje, samo pod drugim imenom, zadržale i poslije 1990. godine. No, pritom ne misli samo na visoku politiku, nego svoju dijagnozu proširuje na sve važne položaje u državi i društvu: ministarstva, državnu upravu, tajne službe, sindikate, sveučilišta, medije, poduzeća, a strukturu netranzitivirane nomenklature precizno raščlanjuje i u tabličnom obliku (239, 242). Štoviše, autor nagovještava da je cijela tranzicija projekt stare komunističke nomenklature što podjelu na ljevicu i desnicu čini "smiješnom" (87). Smatra kako se stara nomenklatura osigurala sklopivši posao s novom političkom vlašću pri čemu je veliku ulogu odigrala i UDBA.

Fenomen netranzitivirane nomenklature velik je problem za Hrvatsku. Ona je nesposobna, nema vlastitu koncepciju i ne snalazi se u okružju globalizacije (za razliku od slovenske, češke ili poljske političke elite) i treba je hitno smijeniti: "Svako zagovaranje lustracije u javnosti netranzitivirana je nomenklatura preko svojih medijskih megafona proglašavala revanšizmom i desničarenjem. Epilog je poznat. Tako je uglavnom, glede kadra, tranzicija u Hrvatskoj ostala kratkih rukava. Nju je zapravo pobijedio Jožin 'školovani kadar'. Prema tome, tranzicijski pomaci prema populaciji koja nije predstavljala stupove *ancien regimea* toliko su neznatni, da zapravo glavnu riječ vodi netranzitivirana nomenklatura ili gerontokracija iz 20. stoljeća, koja nije u stanju voditi hrvatsko društvo 21. stoljeća i koja bi po prirodi stvari trebala otići s društvene scene jer predstavlja ozbiljnu smetnju razvoju, napretku i budućnosti društva, koju je svojim dosadašnjim postupanjem uvelike dovela u pitanje. Zapravo, ne okolišajmo; na rub propasti!" (243). Rješenje problema, umjesto izostale lustracije za koju je sada kasno, autor pronalazi u ograničavanju zastupničkog mandata na najviše dva uzastopna mandata čime bi se potaknula cirkulacija elita i osigurao prijeako potreban ulazak mladih i sposobnijih ljudi u politiku.

Uz nesposobno vodstvo koje se nije snašlo u globaliziranim uvjetima, nekritički prihvaćajući diktate "odozgo", u cijeloj su knjizi oštrim napadima izloženi provedba privatizacije i djelovanje masovnih medija u Hrvatskoj, a na globalnom planu vanjska politika SAD-a. U knjizi su otvorene i brojne druge teme [u prvom, "europskom dijelu": raskoli u povijesti Europe, paneuropska ideja, euroskepticizam, ksenofobija i novi populizam u zemljama EU, sukob federalističke i konfederalističke koncepcije u EU, te politika međunarodne zajednice spram krize i rata na području bivše Jugoslavije, kritizirana kroz prikaz biografskog djela lorda Davida Owena *Balkanska odiseja* (Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998.) na više od 20 str.; u drugome, "tranzicijskom dijelu": tipovi ponašanja u tranziciji i prikaz "hrvatskog društva i države u tranziciji globalnog sela" po analitičkim cjelinama: *društvo, politika – institucije, politika – fenomenologija i ideologije*, a u trećemu, "globalizacijskom dijelu": analiza globalizacije raspodijeljena u šest tematskih blokova – *gospodarska globalizacija, politička globalizacija, globalizacija kulture i informacija, rizici globalizacije, ideologije, globalna pravednost i solidarnost*], ali ograničenost prostora ne dopušta njihov detaljan prikaz. Prije iznošenja kritičkih opaski, radi dnevnopolitičkog konteksta,

vrijedi još samo navesti predviđanje budućeg razvoja događaja u Hrvatskoj koje je ponuđeno na kraju knjige.

Osim što Hrvatskoj na temelju negativnih demografskih trendova, loše obrazovanosti pučanstva i velikoga inozemnog duga ne obećava svijetlu budućnost, autor u svojim prognozama osobitu pozornost posvećuje odnosima s EU izdvajajući četiri konkretna scenarija: ulazak Hrvatske u EU 2007., *status quo* i produljenje čekanja do 2008.-10., stvaranje “male EU” na Zapadnom Balkanu i, na posljeticu, scenarij neutralnosti što ga simpatizira kao “koncept samoosnaživanja i samoodržanja i oslanjanja na sve kreativne snage društva koje su spremne na novi izazov” (286).

Na žalost, knjiga *Pod globalnim šeširom* je neprofesionalno izdanje, teško čitljivo i znanstveno krajnje upitno, terminološki i diskurzivno promašeno.

1. Uočavanje prve razine na kojoj knjiga ne zadovoljava ne zahtijeva osobito temeljito čitanje. Ako se knjigu i samo površno prelista, mogu se zamijetiti brojne pogreške u pisanju osobnih imena, netočnost podataka, te nesuvislost pojedinih rečenica. Nije riječ o samo nekoliko “tipfelera”.

Ponajprije, autor je očito previše doslovno shvatio latinsku izreku *Nomina sunt odiosa*. U knjizi se u navođenju osobnih imena znanstvenika i političara osim onih posve uobičajenih pogrešaka od jednog slova [npr. *Giddensa* umjesto *Giddensa* (13)¹, *David Owen* umjesto *David Owen* (44), *Michael* umjesto *Michel Foucher* (76), *Raymon Aron* umjesto *Raymond Aron* (94), *C. Schmit*, *J. M. Buchman*, *N. Bobbo*, *B. Guegnberger* umjesto *C. Schmitt*, *J. M. Buchanan*, *N. Bobbio*, *B. Gugenberger* (112), *Fridrich August Hayek* umjesto *Friedrich August von Hayek* (148), *Noami Klein* umjesto *Naomi Klein* (220), *Marschall McLuhan* umjesto *Marshall McLuhan* (302), *Pearle* umjesto *Perle* (191, 194), *Staumen* umjesto *Stammen* (321)] pojavljuju i temeljitija izobličenja imena [*Madallaine Allbricht* umjesto *Madelaine Albright* (57), *Hancker* umjesto *Honecker* (137)]. Neka su imena, usto, više puta pogrešno napisana, katkad na jednak način [*Cheny* umjesto *Cheney* (94, 95 i 306: na dva mjesta), *Endhal* umjesto *Engdahl* (66: na dva mjesta; ipak ispravno na str. 175)], a katkad i na više različitih načina [ime ekonomskog analitičara iz HNB-a *Evana Krafta* navedeno je jednom kao *Evin Kraft*, drugi put kao *Edvin Kraft* (257), dok je *Jacob Burckhardt* imao nešto više sreće jer mu je prezime ipak točno navedeno na str. 23., ali na žalost ne i na str. 24. i 25. gdje je postao *Burckhart* i *Burchardt*]]. Najveći je gubitnik u tom “žanru” učestalo spominjani *Ulrich Beck* koji se u cijeloj knjizi, uključujući i popis literature beziznimno navodi kao *Urlich Beck*.²

¹ Osim pogrešno napisanog prezimena, sociolog Giddens imao je nesreću da u više navrata postane “socijalni filozof” (96, 147). Slična nepreciznost u određenju strukovnog područja pogodila je i Carla Schmitta, pravnika i filozofa politike po bavljenju, koji je disciplinarno osuđen kao “politolog” (208).

² Pogreške se uglavnom pojavljuju u pisanju imena osoba, ali ona nisu isključiva domena pogrešnih navoda. Krivo je npr. navedena skraćenica za *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju* (SPP umjesto SSP: 119). Nisu izuzete niti robne kuće (*Ippercoop* umjesto *Ipercoop*: 259). Sintagma “Croatia for a sale” (245, 246) sa suvišnim neodređenim članom upućuje i na autorovo nepoznavanje engleskog jezika. Usto, pri navođenju više imena u nizu, autor nije konzistentan, pa nekim osobama navodi puno ime i prezime, nekima inicijal imena i prezime, a nekima samo prezime. Često upotrebljava neke manje poznate skraćenice naziva organizacija, a da nigdje u knjizi nije naveo njihov puni naziv. Na kraju, znatan broj u knjizi citiranih djela nije naveden u popisu literature. Očekivati indeks osobnih imena i pojmova u takvom izdanju bilo bi, dakako, neumjereno pretjerivanje.

Drugi nedostatak koji upućuje na moguću autorovu disleksičnost, ili makar na rad u sitnim jutarnjim satima kad koncentracija ozbiljno popušta, jest zamjena riječi. Sklonost korištenju književno-stilske figure metonimije tamo gdje joj nije mjesto autor pokazuje u više navrata. Pišući o sindikatima, navodi "socijalni primjer" umjesto "socijalni partner" (102). U fusnoti na str. 185, gdje se poziva na Negrijev i Hardtov *Imperij*, osim što je ime izdavača umjesto *Arkzin* navedeno kao *Arluzin*, citirana uvodna rečenica iz prvog poglavlja umjesto "Jednostavna činjenica ponajviše određuje problematiku Imperija: da postoji svjetski poredak." glasi: "jednostavna činjenica provincije određuje problematiku Imperija: da postoji svjetski poredak." Usto, kao i obično, funkcija citata u tekstu nije posve jasna, osim što pokazuje da je autor prelistao knjigu. U fusnoti na str. 190, Bushovu priču o "osovini zla" tumači kao "... semantički pomak za nastavak hladnog rata u 'post' hladnokrvnoj eri." umjesto "'post' hladnoratovskoj eri", a na str. 304. gdje nabroja institucije Dahlove poliarhije "alternativni i nezavisni izvori informacija" postaju "alternativni i nezavisni izvori demokracije".

Najveći propust može se naći na str. 84, gdje autor citira studiju Johannesa Michaela Schnarrera (u: Baloban, Stjepan (ur.), *Gospodarsko-socijalni izazovi u tranzicijskim zemljama*, Institut Ivo Pilar, Zagreb, 2001, str. 36.): "Na normativno aksiološkoj razini, on tranziciju uspoređuje s Durkheimovom anemijom: 'društvo se može smatrati anemičnim čim stupi u stanje nepravilnosti, razbijenog reda i gubitka regulativne snage društvenih i socijalnih normi'." Dvije pogreške na jednoj stranici autoru nisu dovoljne, pa na str. 204. bezakonje ponovno pretvara u slabokrvnost što dodatno potkrjepljuje sumnju da nije posrijedi samo nesretan tipfeler. Pišući o korupciji, zaključuje kako je potonja "prepreka normalnom funkcioniranju pojedinih društava, s ozbiljnom tendencijom društvene anemije i 'uzimanja stvari u svoje ruke'."

Durkheimova anomija ubraja se u fundus srednjoškolskih znanja iz sociologije, nešto što doktor politologije i sveučilišni profesor ne može ne znati. Prema tome, iz tog primjera se vidi, ne samo kako knjiga nije recenzirana, nego kako ni sam autor nije pročitao ono što je, očito na brzinu, napisao.³

Na nekim mjestima izostalo je konačno rečenično uobličenje misli, a gdjegdje nedostaju i pojedini dijelovi teksta. Pozivajući Ivicu Račana i SDP da se javno distanciraju od "totalitarnog terora" Josipa Broza Tita, autor piše: "Kad bi to učinili, bili bi demokrati i socijaldemokrati. Recidivi komunističke totalitarne svijesti s duboko usađenim društvenim odnosom prijatelj-neprijatelj" (137). Osim što je prema Carlu Schmittu u pitanju politički odnos, i što bi ipak trebalo pisati kako oni poimaju politiku preko kategorijalnog odnosa prijatelj-neprijatelj ili da su indoktrinirani takvim shvaćanjem, a ne da im je "društveni odnos usađen", nedostaje poveznice, primjerice, "a, ne" ili "Umjesto toga oni su ostali" i slično. Na str. 117, pak, najavljen opis upravnog ustrojstva Velike Britanije netragom je nestao: "Od 1970. do najnovi-

³ Nakon "anemije", prevođenje C. W. Millsove *The Power Elite* s "elita vlasti" umjesto "elita moći" (192) čini se neznatnim propustom.

U pramašaje koji nastaju zamjenom riječi može se ubrojiti i korištenje izraza *samonasilništvo* umjesto *tiranija*. Pretpostavljamo da je autor, nadahnut stajalištem Tomislava Ladana prema kojemu su se neki internacionalizmi poput, primjerice, politike, demokracije i tiranije pretvorili u puke novinske izlizance u obliku proste govorničke monete koju prosječnici koriste, a ne razumiju (Aristotel, 1988.: *Politika*, Globus – SLN, Zagreb; pogovor prevoditelja, pog. III., str. 276-283.), također umjesto grecizama odlučio koristiti vlastite konstrukcije arhaičnog prizvuka. Na žalost, u tome nije bio dovoljno umješan pa je samosilništvo jezičnog majstora Ladana postalo samonasilništvo, dobivši tako mazohistički prizvuk.

jih reformi oblik unutarnje organizacije države u pravcu decentralizacije i regionalizacije u Velikoj Britaniji izgleda ovako. Belgija je organizirana u 3 zajednice i 3 regije.”

Uz eliptične praznine djelo sadržava različite oblike nepreciznosti izraza koji, ako se ozbiljno shvate, rezultiraju pojmovnim besmislicama. Tako u dijelu knjige u kojem autor, nadahnut čitanjem (listanjem?) kod nas izašle zbirke predavanja Williama Jamesa, piše o pragmatizmu u hrvatskoj politici možemo pročitati: “Važno je samo spomenuti da postoje ljudi koji u politici slijede pragmu, princip koristi, a ne načela” (133). Autor vjerojatno želi reći da su političari u Hrvatskoj ponajprije koristoljubivi ili da je načelo kojim se vode stjecanje vlastite koristi, umjesto nekih drugih načela, primjerice, poštenja ili dosljednosti, ali ne uspijeva to jasno izraziti jer mu je promaknulo kako su riječi “princip” i “načelo” istoznačnice. Na drugom mjestu piše: “Pri tomu Lexus simbolizira japansku inačicu mercedesa i ideju napretka, a maslina iskon i tradiciju” (169) umjesto da napiše kako Lexus jest japanska inačica mercedesa koja simbolizira ideju napretka. U djelu se može naći i pokoja tautologija, primjerice: “... demokratizaciju društava do pune demokracije.” (83) ili “Tamo gdje su se pravodobne nacije pravodobno konstituirale, u teritorijalnom pogledu priželjkivale su širenje” (157).

Sve navedeno pokazuje kako *Pod globalnim šeširom* nije *lege artis* izdanje, nego ekspresno izdan sirov rukopis u D.I.Y. produkciji. Čitatelj ovog djela brzo gubi povjerenje u vjerodostojnost navedenih podataka, a čitanje se pretvara u detektivski posao provjere napisanoga, često s razočaravajućim ishodom. Smatramo da je s malo manje traljivosti i malo više truda uloženog u obradu sirovog rukopisa knjiga mogla u konačnici znatno bolje izgledati. Ovako je ostala poluproizvod koji ne zadovoljava na pukoj tehničkoj razini.⁴

2. Mogu li izneseni prigovori biti izraz običnog sitničarenja ili prekomjerne pedanterije? Pretpostavimo da su oni uzeti u obzir i da pred sobom imamo ispravljeno *lege artis* izdanje. Uostalom, korekcija tih “pogreškica” ne bi oduzela više od par sati vremena. Bi li tada recenzija bila pozitivna? Ne bi jer knjiga, na žalost, ima puno ozbiljnije nedostatke.

Ponajprije, *Pod globalnim šeširom* jednostavno ne funkcionira kao cjelina. Nije u pitanju pomalo neobičan redoslijed razina analize (1. Europa – 2. Hrvatska – 3. Svijet) koji može potaknuti legitimno pitanje: Zašto se nije pošlo od promjena na globalnoj razini, prešlo na promjene na europskoj razini i potom usmjerilo na promjene u Hrvatskoj? I taj bi se prigovor, naime, mogao lako otkloniti zamjenom mjesta pojedinih dijelova knjige.

Problem je u tome što je struktura djela iznesena u uvodu zapravo obmana, kao i (katkad podugački i čudni) nazivi svih poglavlja i potpoglavlja. Ispod prividnog reda i pokoje rečenice o najavljenoj temi vrebaju zbrkani *patchwork* bijesnih primjedbi uglavnom o nesposobnosti hrvatskih političara, o pljački u privatizaciji, o eroziji kvalitete medijskih sadržaja, o globalnoj moći kapitala i njegovih servisa poput MMF-a, te o vanjskoj politici SAD-a, začinjene sporadičnim citiranjem dnevnog

⁴ Na žalost, čini se da traljava izvedba nije iznimka nego pravilo u izdanjima *Pan Libera*, kuće u kojoj je autor glavni urednik (vidi negativne recenzije: “Lordovi ženidbeno-udajnog podrijetla”, u: *Zarez*, 22. lipnja 2000; “Fenomen neprofesionalnog izdavaštva: Što učiniti s politološkim rječnikom?”, u: *Politička misao*, 3/2001; “Katastrofalno izdanje” (podnaslov: “Prevodilačko i uredničko neznanje i neodgovornost”), u: *Gordogan*, 1/jesen 2003).

tiska.⁵ Naime, niti jednu temu u knjizi autor ne obrađuje dosljedno i suvislo, nego s nepodnošljivom lakoćom nabacuje vlastite asocijacije bez imalo discipline u izlaganju, što rezultira brojnim ponavljanjima i zamornim varijacijama na nekoliko tema pod različitim naslovima.⁶ Sadržaj poglavlja često se udaljava “u nepoznatom smjeru” od onoga najavljenog u naslovu, a čitanje knjige u kojoj se argumentacija svako malo raspada i gubi postaje mjestimice teže od čitanja, recimo, Heideggerovih djela na japanskome.

Također, za razliku od autora koji se odlučuje ono što su prethodno objavili kompilirati u knjigu, pa se potrude napraviti potrebne izmjene kako bi kao rezultat bio razmjerno smisljena i strukturirana cjelina, autor ovog djela nije uložio ni taj minimalan trud. Umjesto toga neke je već objavljene tekstove bez potrebnih izmjena ubacio u knjigu, što dodatno pridonosi kako nepovezanosti, tako i repetitivnosti djela.⁷

⁵ Primjerice, kad piše kako politološka literatura bilježi tri velika problema: prezasićenost politikom i političarima, prednost tehnike nad etikom, političko otuđenje i apstinenciju, ne navodi nijedan naslov iz te bogate literature. Umjesto toga citira uskršnji intervju mons. dr. Marina Bašića (vrsnog politologa, pretpostavljamo) u Slobodnoj Dalmaciji iz 2001. godine. Tako, ni krivi ni dužni, bivamo upoznati s dotičnikovim mislima o sukobu etike i tehnike, o tome kako sve što je tehnički moguće ne treba i činiti, ali i o opasnostima koje dolaze ako “pravna država ozakonjuje razne devijacije, osobne, obiteljske, podupirući i šireći civilizaciju smrti” (130).

Iz monsignorovih misli mogu se iščitati autorova uvjerenja i vrijednosni stavovi o pitanjima umjetne oplodnje i homoseksualnosti, ali, na žalost, ne i kontroliranje politologijske literature.

⁶ To vrijedi za cijelu knjigu. Zainteresirani je samo moraju uzeti u ruke i početi čitati na bilo kojem mjestu. Unatoč gotovo neiscrpnom bogatstvu nesuvislosti što ih knjiga sadržava, moramo uvažavati prostornu ograničenost, pa ćemo naše uvide ilustrirati jednim primjerom koji usto pruža i uvid u stilsku bravuroznost autorovih eskapada.

U dijelu posvećenom političkoj kulturi uopće se ne govori o političkoj kulturi u bilo kojem dijelu svijeta, niti se primjenjuje neku od tipologija političke kulture u analizi Hrvatske. Štoviše, dio uopće nema veze s političkom kulturom kao nizom stajališta koje građani imaju prema političkom sustavu, što samo pokazuje da knjigu Vladimira Vujčića *Politička kultura* (Pan Liber, Osijek-Zagreb-Split, 2001.), na koju se poziva i koju hvali kao “zapažen rad”, nije ozbiljno pročitao. Umjesto toga, autor govori o nekim svjetonazorskim promjenama paranoično se boreći s nevidljivim silama koje rastaču tradicionalne identitete: “Umanjivanje značenja posebnosti posebnih kultura popraćeno je uzvisivanjem kozmopolitizma, a obrana posebnosti smatra se primitivnim ili arhaičnim tipom političke kulture, obrana koja se često dovodi u svezu s nacionalizmom. Kao da obrana posebnosti isključuje kozmopolitizam ili svjetskograđansku političku kulturu. Kao da čovjek u kozmopolitskom shvaćanju svijeta politike dolazi niotkud i odlazi u nepoznato, dakle, kao neukorijenjeno biće lebdi negdje u bijelom svijetu poput balona ispunjena helijem koji ne zna svoju povijest i nema identitet, pa se sprda i ruga onima koji je imaju, koji bi je željeli sačuvati naspram nepregledne kozmopolitske pučine. Naravno, ne bih zastupao isključivo jednu ili drugu poziciju, posebnosti, ukorijenjenosti, dovođenja u pitanje posebnosti i isticanja kozmopolitizma kao neke opće “općenitosti”, nego bih možda pokušao razmišljati o ravnovjesju, ako ni zbog čega onda zbog toga što čovjek može biti i jest dijelom neke posebnosti (kultura) i mora biti ukorijenjen, a istodobno se može osjećati građaninom svijeta. Ne znam zašto bi jedno drugo isključivalo ili zašto bi se jedno apsolutiziralo a drugo apsolutno nijekalo” (184).

Ni mi ne znamo.

⁷ Primjerice, prethodno objavljeni predgovori knjigama *Budućnost Europe* Wolfganga Krausa (Pan Liber, Osijek-Zagreb-Split, 2000). i *Paneuropska ideja* Otta von Habsburga (Pan Liber, Osijek-Zagreb-Split, 1999). koji su uz “nezatne prerade” nakalemljeni na početak knjige.

Potom, autorova tvrdnja da se u njegovoj knjizi uvažava metodologija društvenih znanosti, tj. da je *Pod globalnim šeširo* genuini znanstveni rad samo površinski zagrnut u esejističku formu, također je obmana. Naime, knjiga ne poštuje logička i pravopisna pravila, a ponajmanje metodologijska pravila znanstvenog istraživanja.

“Metodom analize sadržaja prelistavam različite medije” (269), rečenica je kojom autor, možda i nesvjesno, u bitnom zahvaća svoju “metodičnost”. Na stranu besmislenost same rečenice (smisleno bi bilo kazati npr. “Prelistavam novine i analiziram njihov sadržaj” ili “U praćenju medija primjenjujem metodu analize sadržaja” ili “Metodom analize sadržaja došao sam do sljedećih rezultata ...”) kao i to da se još mogu listati samo tiskani mediji, dok se ostali mogu samo gledati i/li slušati, tu nam je autor posve iskreno otkrio metodu kojom se poslužio u izradi knjige.

On je jednostavno pročitano prenio u tvrde korice, popratio to interpretacijom i vrednovanjem, bez ikakve cenzure ili opterećivanja sistematičnošću.⁸ Tako je njegova knjiga postala velikim neurednim preglednim radom, dnevnikom opservacija koje se, povrh svega, nepotrebno ponavljaju. Samo što to nije metodologija društvenih znanosti nego diletantizam i izostanak znanstvene skrupuloznosti. Umjesto znanstvenog destilata s tezama i njihovom potkrepanom koji bi bili prezentirani u omekšanoj esejističkoj formi radi lakše recepcije u široj javnosti, imamo zbirku impresija neznanstvenog karaktera, zbrkanu nabacanost jadikovki o stanju u Hrvatskoj i svijetu koja je usto iznesena na izrazito nepristupačan način, kako znanstvenicima, tako i onima koji to nisu.

Da je autor uložio još koji mjesec u dovršetak djela, da je razradio neke teze i pročitao sirovu građu, da je ostavio “u ormaru” sve što je u knjizi nabacao i umjesto toga iscijedio čvrstu i preglednu argumentaciju te je iznio u strukturiranom obliku, vjerojatno ne bismo morali pisati tako poraznu recenziju. Na žalost, autor nas je suočio s poluproizvodom niske kvalitete kojim je u javnosti ocrnio politološku struku, stavivši nas u nezahvalnu situaciju da ovom djelu ne damo prolaznu ocjenu, ne zato što imamo nešto protiv autora, nego zato što je njegovo djelo objektivno ne zaslužuje. No, tužna se priča *Globalnog šešira* ne zaustavlja na sirovosti rukopisa, izostanku strukture i metodičnosti.

3. Naime, autor, sve da je i htio, nije mogao napisati ozbiljno znanstveno djelo zbog rječnika kojim se služi. Djelo ne zadovoljava na razini diskursa koji podsjeća na onaj iz desničarskih huškačkih glasila, mjestimice nalikujući i kolumni Zorana Vukmana iz *Naših ognjišta* (vidi, primjerice, “Hoće li Hrvati kao goveda pasti na europskim masonskim poljanama?”, Tomislavgrad, lipanj, 2004., god. XXXIV., br. 6. (311).)

Da budemo posve jasni, pozdravljamo autorovu želju da bude razumljiv širem čitateljstvu i izbjegne hermetičnost. Pozdravljamo i njegovu kritičnost, angažiran pristup i iznošenje vlastitih vrijednosnih pozicija. Predgovor čak sadržava autorov manifest vrijednosnih stavova, što također možemo pohvaliti. U njemu se on jasno dekla-

⁸ Na mjestu gdje specificira o kojim je metodama riječ izjavljuje kako se “... analiza i sinteza kreću oko metode *comparative politics*” (296). No, dio o tranziciji otkriva kako nikakva usporedba nije učinjena. Dakako, autor nas je već poučio da od njega ne tražimo previše, pa bi bilo uzaludno očekivati ozbiljnu usporedbu političkih sistema tranzicijskih zemalja. No, autor druge zemlje nije zahvatio niti na fenomenološkoj razini nego ih je samo uzgred spomenuo natuknuvši nešto o njihovoj politici privatizacije banaka. Autor zapravo govori samo o hrvatskom društvu u tranziciji, a metodologijske postulate komparativne politike uvažava samo deklarativno.

rira kao zagovaratelj nacionalnog identiteta i demografske obnove, a protivnik tržišnog fundamentalizma, eurodogmatizma, servilnosti domaćih političkih elita, prešućivanja zločina pod okriljem antifašizma, dvostrukih standarda SAD-a, rasprodaje vlasništva strancima i pretvaranja Hrvatske u koloniju (13-19).

S iznesenim autorovim vrijednosnim uvjerenjima možemo se složiti ili ne složiti, ali sporno je što ih on, kroz cijelu knjigu, na žalost ne uspijeva razlučiti od svoje analize, ignorirajući time za nas mjerodavan etos weberijanskog znanstvenika (obveza da se bude jasan i da se savjesno izbjegava sugeriranje vlastitih stajališta). Pritom, mjestimice pada ispod kritične razine civiliziranog diskursa, opasno lavirajući na granici govora mržnje. Shvaćamo autorovu gorčinu, emocije, nacionalni žar te zabrinutost za budućnost Hrvatske u svijetu globalnih turbulencija. Jasno nam je, također, da nije htio napisati hermetični i sterilni znanstveni traktat. Ali nije smio ići ispod dopuštene razine i koristiti terminologiju s ugrađenom vrijednosnom predrasudom, diskurs populističkih simplifikacija karakterističan za demagoške eskapade u predizbornima kampanjama u kojima se u dodvoravanju elektoratu prozivaju različiti krivci i "narodni neprijatelji". Navest ćemo nekoliko primjera.

Stalna podrugljiva uporaba McLuhanove sintagme "globalno selo" i epiteta poput "bjelosvjetski" izrazito je iritantna, osobito u svjetlu izostanka ozbiljne analize. Korištenjem tendencioznih kovanica poput "meštar igre" (46), "puđlice novog svjetskog poretka" (310), "lokalna servilna kokošarska oligarhija" (221) ili "grabežljivci globalizacije u jednosmjernoj ulici globalnog sela" (264), ili pak, nazivanjem "Račanove" vlade, koja je po autoru imala nisku razinu legitimiteta, "trećejanuarskim režimom" (144), aludirajući, vjerojatno po samorazumijevanju vrlo duhovito, na šestojanuarski diktatorski režim u međuratnoj kraljevskoj Jugoslaviji, autor ulazi u sferu jeftinoga bulevarskog tiska. Smatramo da bi autor trebao biti malo objektivniji, te se suzdržavati od izjava tipa "*Baxter je u hrvatskom i španjolskom slučaju čisti ubojica*." (200) ili od navođenja crnokroničkih glasina tipa "U igru je uletio mađarski MOL, a upućeniji tvrde da je riječ o ruskoj mafiji ..." (180).

Također, iako prigovara tabloidizaciji medija u Hrvatskoj, čini se da joj je autor i sam podlegao jer piše stilom karakterističnim za žuti tisak. Neki dijelovi po diskursu nalikuju čak i *Imperijalu*. Naime, za *hard-core* žuti tisak svojstveno je potpuno konstruiranje priča u kojima navođenje iskaza sudionika i provjerenih činjenica zamjenjuje proizvoljno spekuliranje o psihičkim stanjima aktera. Na istovjetan način autor konstruirati psihoprofil lorda Owena: "Londonsku idilu psihijatra i političara remetile su uznemirujuće vijesti iz Bosne o jednom fenomenu političke psihopatologije, o nicanju koncentracijskih logora i etničkom čišćenju. Premda isprva oprezan, kao psihijatar i političar Owen je to doživio kao izazov. Poslije, kada se kapetanova lađa nakon mirovnih odiseja nasukala na nemilosrdne hridi bosanskohercegovačkih aktera rata i šire, vrli je lord imao potrebu ispisati podugačku priču o ratu u Bosni ne bi li bar donekle opravdao fijasko i bjelosvjetsku javnost uvjerio u razloge vlastita neuspjeha." (47). Pogledajmo i sljedeći navod koji je na još nižoj razini: "Neki njegovu naklonost prema Srbima izvode iz pedofilske sklonosti, zapravo nastranosti: morao je plesati onako kako Srbi sviraju, jer su ga ucijenili kompromitirajućim videokasetama. ... Lord Owen je jednostavno gubitnik i meštar od osobnog fijaska" (46). Autorov obračun s lordom Owenom razumljiv je ako imamo na umu navode iz Owenove biografije. Owen i sam na sličan psihologizirajući način površno-impresionistički portretira sve osobe s kojima se u svojoj "balkanskoj Odiseji" susreo i pristupa stanju na Balkanu s iritantnim predrasudama. No, to ne znači da je spuštanje na Owenovu razinu rješenje niti se ono može opravdati.

Diskurzivna promašenost uvjetuje brojne nekorektne ocjene. Tako autor u svom diskurzivnom *biasu* nije pravedan ni prema obrazovanju o Europi i EU na visokoškolskim ustanovama. Piše o “eurolozima i eurointegratorskim mandarinima na različitim katedarskim razinama” (17), a kasnije konkretizira metu svog napada u poslijediplomskom studiju na Fakultetu političkih znanosti “Hrvatska i Europa”: “Zato sve treba zakamuflirati euroideologijom s elementima nove političke religije i političke teologije, koja podrazumijeva skrivanje pravih ciljeva i isključivanje protivnika novog dogmatizma ili onih remetećih faktora koji nisu spremni slijepo vjerovati i slijediti, već su zdravu pamet, logiku i metodologiju spremni zašiljiti i zarinuti u oko novoj europolitičkoj religiji koja se širi medijima, sveučilišnim katedrama, poslijediplomskim studijima tipa ‘Hrvatska i Europa’, i neuništivim, pomalo totalitarnim, propagandnim strojem Ministarstva za europske integracije, koje bi umjesto širenja propagande društvu trebalo točno objasniti što ga čeka ulaskom u EU” (280-281).

Iako i sam naziv prozvanoga poslijediplomskog studija i neki kolegiji na njemu (npr. “Kulturni i povijesni identitet Europe”) otkrivaju kako nije riječ isključivo o EU i njezinoj apologiji nego o nečemu širem, naime o *Europi*, autor u svom bijesu to propušta registrirati. To je pogotovo čudno jer na više mjesta u djelu pokazuje da tu razliku uvažava, npr. u sljedećem navodu: “Sama Europa je kulturni pojam.” (26) ili “Kada je o jedinstvenoj Europi riječ, Europa kao kontinent, ili Euroazija, doista je jedan geopolitički pojam, jedna Europa; no, integracijskih je Europa nešto više. Zemljopisne granice Europe ne poklapaju se s političkim, kulturnim granicama; politika (čitaj) interes dominantna je u odnosu na zemljopis i kulturu.” (78) ili na kraju, u *Malom rječniku globalnog šesira*: “Euroskeptik – čovjek koji sumnja u europske integracije, EU, ali ne i u Europu” (300). Posrijedi je očito nesnošljivost osobne prirode, čemu također nije mjesto u knjigama koje pretendiraju biti znanstvenim djelima.

Uza sve navedene nedostatke, ovo djelo obiluje i brojnim spornim tezama i ocjenama od kojih ćemo izdvojiti upitnost središnje teze o netranzitivnoj nomenklaturi koja, iako privlačna, biva opovrgnuta pojavom brojnih novih lica na političkoj sceni poslije 1990., primjerice ministra obrane Gojka Šuška za kojega nitko ne može tvrditi da je bio na funkciji u *ancien regimeu*.⁹

⁹ Jedan od svakako zanimljivih neuspjelih pokušaja da se izvuče iz provalije koju je iskopaio vlastitom ideološkom zaslijepeljenošću jest autorovo razlikovanje “antifašizma i antifašizma” (138). Umjesto da razluči antifašizam i komunističku diktaturu i ovu drugu potom prozove za zločine, on to dvoje sintetizira i napada antifašizam. No, tako dolazi u nezahvalnu poziciju s obzirom na to da je antifašizam civilizacijska stečevina i jedna od priznatih vrijednosti EU-a, pa biva prisiljen konstruirati razliku između antifašizma na zapadu, koji smatra legitimnim, i antifašizma na istoku, koji smatra zločinačkim jer je uveo lijevu totalitarnu diktaturu. Tako piše: “Bleiburg se ne može opravdati na temelju antifašizma kao civilizacijske vrijednosti s okusom zločina. Jer i u ime antifašizma se ubijalo. Za masovno počinjena ubojstva komunisti *partizani nikada nisu odgovarali*” (136).

Autor se i na drugom mjestu, prenoseći sukob ideologija na filozofsku razinu, pita: “Po čemu je politička filozofija G. Lukácsa bolja i humanija od političke filozofije Martina Heideggera?” (138) Pitanje je potpuno promašeno, ne samo zato što se Heidegger uopće nije bavio političkom filozofijom, nego zato što se njemu ne zamjera njegova filozofija (dapače, svi ga priznaju kao velikana filozofije), nego njegova biografija: političke izjave, članstvo u NSDAP-u i držanje rektorske pozicije na sveučilištu u Freiburgu 1933. za vrijeme nacističke vladavine, dok su mu kolege intelektualci u zemlji bili uhićivani i proganjani.

Iako se autor zalaže za jednako kažnjavanje i lijevih i desnih totalitarnih zločina, u analizi fašizma i antifašizma jednostavno ne uspijeva održati dovoljnu razinu objektivnosti i dopušta da mu ideolojska pristranost utječe na prosuđivanje.

Knjiga usto sadržava i dijelove koji bi vjerojatno zavrijedili istaknuto mjesto u rubrici "Greatest shits" *Feral Tribunea*. Izdvojit ćemo nekoliko, a za ostatak upućujemo na čitanje knjige u cjelini.

U oštrom napadu na studiju Duška Sekulića "Je li nacionalizam hrvatska sudbina?" (*Revija za sociologiju*, 3-4/2001) navedeno je i sljedeće: "Niti jednom riječju on ne problematizira integralni jugoslavenski nacionalizam, integralno jugoslavenstvo, koje i dalje čuči u mozgovima jednog dijela društva u postintegralnoj nacionalističkoj Hrvatskoj, koje se ne odriče orjunaškog čipa, kao navodno manjeg zla u odnosu na "integralni nacionalizam" u Hrvatskoj s HDZ-om kao njegovim motorom" (142). Mišljenja smo kako je govoriti o "orjunaškim čipovima" u 21. stoljeću, blago rečeno, depasirano. Da bi uzorak bio relevantan, izdvojit ćemo još par navoda: "Slika društva moderne naprosto se razbila, a krhotine su se preoblikovale u nešto novo što je izašlo iz okvira moderne i pada u polje postmoderne, bez obzira što to značilo." (14); "Dominacijom Deutsche Telekom, BND (Njemačka obavještajna služba) uspješno kontrolira našu intimu i javni život, našu društvenu komunikaciju. *Danke Deutschland!*" (262); "Jordanova teza da države i njihove obavještajne službe "dilaju" drogu radi slabljenja protivnika i stjecanja strateških prednosti mogla bi biti potvrđena podatkom da je u trezoru srpske SDB pronađeno oko dvjesto kilograma droge namijenjene hrvatskom tržištu, radi razaranja najvitalnije populacije i stjecanja 'strateških prednosti'" (206). Što reći nego da neprijatelj nikad ne spava.¹⁰

Korektnost nam nalaže da ipak uputimo na neke dobre strane ovog djela. Osim raskošnoga tvrdoukoričenog izdanja s autorom koji pozira na koricama (i na prednjoj

¹⁰ Osobitu pozornost zavređuje bizarnost koja je ilustrativna za knjigu u cjelini. Naime, na početku četvrtog dijela (I. TRANZICIJA, 1.1 *Metodološki oris*) usput se spominje teorija determinističkog kaosa kao potvrda teze kako su teoriji tranzicije prinos dale i prirodne znanosti.

Autor se poziva na članak Božidara Jušića *Osnove teorije tranzicije* (u: *Hrvatsko gospodarstvo u tranziciji*, Ekonomski institut, Zagreb, 1999.): "Počesto se tranzicija percipira kao socijalna turbulencija i stanje determiniranog kaosa. Glede istoga Jušić kaže: 'Istraživanja su pokazala da u turbulentnim, kaotičnim sustavima, nema kauzalnog odnosa između prošlosti i budućnosti. Zbog djelovanja determinističkog kaosa i najmanje razlike u uzrocima mogu dovesti do nerazmjernih posljedica. Zato i deterministički kaos Schuster određuje kao nepravilno ili kaotično kretanje, pokretano nelinearnim sustavima čiji dinamički zakoni nejednako određuju evoluciju stanja sustava, u odnosu na ono znanje koje imamo o njegovoj prethodnoj povijesti. Izraz 'deterministički' pokazuje da nepravilnosti što graniče sa slučajnošću nisu slučajne u smislu kako smo ih do sada shvaćali.' I dalje glede organiziranosti društva i 'determiniranog kaosa', 'organiziranost društva (kao i zdravlje) shvaća se zato kao polje u kome se prikriva neophodan udio pravilnosti, potreban udio kaosa i neki štetan udio kaosa.'" (231).

Nakon citiranja se, kao i obično bez ikakve razrade ili objašnjenja (npr. značenja teorije determinističkog kaosa za objašnjenje tranzicije ili implikacija "nepostojanja kauzalnog odnosa između prošlosti i budućnosti" za društvene znanosti uopće), kreće dalje, na Linza, Stepana i "ortodoksnu" tranzitologiju (s tim da je *Stepan* naveden kao *Stephan*, a gdje gdje i kao *Stephen*; 231-232).

Taj bi se dio mogao benevolentno interpretirati kao nategnuta metafora društvenog nereda u zemljama u tranziciji, ali kako je autorova namjera vjerojatno bliža onoj seoskog učitelja koji želi impresionirati neuko slušateljstvo citiranjem latinskih sentencija koje možda ni sam ne razumije, i ta nam je interpretacijska mogućnost zatvorena. To je jednostavno još jedna u moru besmislica i nefunkcionalnih ekskurza koje autor bezrazložno navodi u ovom galimatijasu s više od 300 stranica, u kojem se nekritički, *ad infinitum* citira sve i svašta. Stoga citate o determinističkom kaosu možemo tumačiti samo kao dobro pogođen opis ovog djela. Samo bez prefiksa deterministički.

i na stražnjjoj), što ima neospornu samopromotivnu vrijednost, knjiga ima još dvije prednosti, jednu intrinzičnu, a drugu ekstrinzičnu samom djelu, ako ga shvatimo kao dio političke fenomenologije u Hrvatskoj.

1. Iako knjiga u cjelini nije kvalitetna, ne znači da ne sadržava neke zanimljive ideje ili da se u njoj ne mogu naći zanimljive informacije. Tako smatramo zanimljivom interpretaciju vanjske politike Bushove administracije s pomoću Schmittova kategorijalnog aparata prijatelj-neprijatelj. Pogoden je i opis neoliberalnog modela privrede koji se globalno nameće preko MMF-a, a čijim se općim prihvaćanjem uništava smisao podjele na ljevicu i desnicu. Teorijski “plus” knjige je uvažavanje kategorijalnog dvojca država-društvo u analizi (*state-society perspective*). S autorom možemo podijeliti i neka vrijednosna uvjerenja, primjerice složiti se s njegovom kritikom Bushove politike ili smatrati neke njegove uvide valjanima, kao one o zaglupljujućim sadržajima masovnih medija ili o autoritarnom modelu u vođenju stranaka u Hrvatskoj (po obrascu podobnosti, poslušnosti i neprofesionalnosti).

2. Objašnjenje druge prednosti zahtijeva kratak ekskurs. U knjizi *Treba li se bojati Europske unije?* (Europski dom Zagreb – Europski pokret Hrvatska, 1999; original: *An Historical Introduction to the European Union*, Routledge, London, 1997.) Philip Thody prigovara euroskepticima što pišu emotivno, izbjegavajući argumentaciju (102). Pritom se referira na knjigu Bernarda Connollyja *The Rotten Heart of Europe. The Dirty War for Europe's Money* (Faber and Faber, London, 1995.) i navodi fraziranja koja su karakteristična za jezik britanskog euroskepticizma (58): “anglofobičan francuski tisak”, “polugangsteri u talijanskoj politici” (*dobro, ovo stoji ... op. K.P.*), “Joao de Deus Pinto, sotonistički (u izvorniku: “satanistički”; *op. K.P.*) portugalski ministar vanjskih poslova”, tumačenje ostavke Margaret Thatcher 1989. kao rezultata “ubojite (u izvorniku: “ubistvene”; *op. K.P.*) namjere Komisije i britanskih partnera u Europi”, te identifikacija žarišta problema u EU u “cinizmu francuskih tehnokrata, izdajica vlastitog naroda”, “arogantnim njemačkim federalistima”, te “grandioznim ambicijama Helmuta Kohla” (što je glavni Connollyjev “argument”).

Poznato? Neke od tih sintagmi podsjećaju na jezik *Globalnog šešira*. Čini nam se kako izdavanje knjiga oštrog euroskeptičnog sadržaja i vokabulara upućuje na europeizaciju političkog diskursa i političke scene u Hrvatskoj, a time i na približavanje Hrvatske Uniji. Autor djela *Pod globalnim šeširom* zapravo je moderan euroskeptik, dostojan ekvivalent svojim kolegama iz zemalja EU-a, što svi koji simpatiziraju ulazak Hrvatske u EU moraju uzeti kao dobar znak.

Mane ove knjige ipak umnogome pretežu nad njezinim vrlinama.¹¹ Predgovor knjizi autor završava poručujući kako će rado uvažiti sve utemeljene primjedbe, a

¹¹ U ovom prikazu ne treba zaboraviti ni “Mali rječnik globalnog šešira”, kvazipojmovnik na kraju knjige. Nije riječ, naime, o klasičnome, sterilnom i vrijednosno neutralnom pojmovniku. Umjesto korektnih definicija *per genus proximum et differentiam specificam* često nailazimo na autorove autistične asocijacije, dosjetke i vrednovanja, osobito u objašnjavanju kovanica kojima se sam domislio, što rječnik čini neupotrebljivim mimo knjige *Pod globalnim šeširom*.

Primjerice, u natuknici o “Zapadnom balkonu”, koja slijedi iza natuknice o Zapadnom Balkanu, autor piše: “politički neologizam za nastojanja hrvatske vanjske politike da se zapadnog Balkana skokne na zapadni balkon, jer je sa zapadnog balkona ugodnije gledati zapadni Balkan, bilo izravno ili krupnozorom.” (316) dižući tako svoju dosjetku na razinu pojma u općoj uporabi. Također, na nekim mjestima u rječniku *explicans* prethodi *explicandumu*, npr. na str. 306: “Najmoćnije oružje u borbi protiv terorizma – pseudoinformacije. Iluzija da su informacije slobodne.” ili na str. 312. gdje se jedna podulja sintagma kolokvijalnog prizvuka objašnjava auto-

kako je “nedobrohotnima slobodan preporučiti da se late važnija posla” (19). I uza svu dobrohotnost, *Pod globalnim šeširom* zavređuje negativnu ocjenu. Ako i nemate važnije posle, slobodni smo vam preporučiti da se ne laćate čitanja ove knjige.

Autoru Anđelku Milardoviću poručujemo, pak, da poznato geslo u svijetu znanosti *publish or perish* treba uzeti s malo rezerve i ne forsirati kvantitetu na štetu kvalitete. Molimo ga također da nam ne zamjeri i da shvati ovu kritiku kao poticaj za savjesniji rad u budućnosti.

Krešimir Petković

rovom kovanicom: “Stari likovi u novom kontekstu – istoznačnica za netranzitivane nomenklature u tranzicijskim društvima koje na vlast doduše dolaze izborima, ali mentalna forma ostaje ista ...”

Negdje je, pak, pretjerano opširan (“Apstinencija – izraz je višeznačan. Koristi se u slučaju liječenih alkoholičara kojih je i u politici, ili onih koji se suzdržavaju spolnih aktivnosti. Pojam je penetrirao i u politiku ...”; 297), (ne)duhovit ovisno o smislu za humor čitatelja, a negdje se spušta na banalnu razinu objašnjavajući, recimo, što je skepsa (311).

Za kraj, i u “Malom rječniku globalnog šešira” primjetan je izostanak temeljitosti. U natuknici o simulakru autor tako daje dugačak citat iza kojeg na kraju u zagradi piše samo “Kalanj”. Osim što je pojam naveden u množini (simulakri), a kasnije ga se objašnjava u jednini (simulakr), niti jedno Kalanjevo djelo nije navedeno niti u popisu literature na kraju, a kamoli stranica s koje je citat preuzet. Ako ste slučajno čitali knjigu Rade Kalanja *Globalizacija i postmodernost* (Politička kultura, Zagreb, 2004.) onda ćete znati kako je posrijedi citat iz eseja o Jeanu Baudrillardu sa str. 200. U protivnom, nećete imati pojma o čemu je riječ jer autor jednostavno nigdje nije naveo izvor.

Prikaz

Philippe Braud

Vrt demokratskih delicija

Disput, Zagreb, 2004., 255 str.

Vrt demokratskih delicija, treća knjiga objavljena u okviru biblioteke “Čari političkoga” koju je pokrenula izdavačka kuća *Disput*, može hrvatskoj politološkoj ali i široj javnosti biti zanimljiva zbog više razloga, od kojih će tri biti tema prikaza.

Prvi je razlog vrlo jednostavan i vezan uz intelektualno-strukovnu znatiželju, odnosno uz činjenicu da se, zbog slabe rasprostranjenosti poznavanja francuskoga jezika i zbog relativno malog broja hrvatskih prijevoda francuskih autora, hrvatski čitatelji vrlo rijetko mogu susresti s radovima suvremenih francuskih politologa. S obzirom na to da je Philippe Braud jedan od najuglednijih suvremenih francuskih politologa – sveučilišni profesor na Institutu za političke studije (IEP) u Parizu, potpredsjednik Francuske udruge političke znanosti, voditelj master-projekta iz politologije “Usporedna društva i politike”, itd. – knjiga se može smatrati i reprezentativnim primjerkom suvremene francuske politološke literature.

Drugi razlog zbog kojega je knjiga značajna odnosi se na samu temu. Knjiga želi odgovoriti na jedno je od najvažnijih politoloških pitanja: što omogućuje pluralističkoj demokraciji da funkcionira stabilno i učinkovito? Pretpostavimo li da smo kvalitetno odgovorili na zahtjeve koje nameće dimenzija političkoga života koja se može označiti kao objektivna, a tu ponajprije mislimo na političke institucije i institute, odnosno na kvalitetan institucionalni dizajn, dolazimo do pitanja o ulozi i ponašanju građana. Na samom početku knjige Braud navodi neko-

liko rečenica iz Spinozina *Političkoga traktata* u kojima Spinoza govori kako ljudskim ponašanjem više upravlja strast nego razum. Ta se dvojba o primarnom utjecaju strasti ili razuma na ponašanje ljudi očituje i u suvremenoj politologiji, pri čemu se oni koji su na tragu Spinozinih stavova najčešće koriste političko-kulturalnim pristupom, dok se oni koji naglasak stavljaju na razum koriste različitim modelima teorije racionalnoga izbora.

Autor knjige smatra da su osjećaji i strasti, odnosno emocije, bitni činitelji koji utječu na tijek političkoga života, na temelju čega bi ga mogli svrstati u zagovornike političko-kulturalnog pristupa istraživanju političkih pojava, no njegove su teze ipak drukčije od onoga što možemo pronaći u klasičnim radovima političkih kulturalista. Oni, primjerice Gabriel Almond i Sydney Verba u *The Civic Culture* ili Robert Putnam u *Making Democracy Work*, smatraju da funkcioniranje pluralističkih demokracija umnogome ovisi o kvaliteti stavova i uvjerenja građana, pri čemu je bitno da što veći broj građana internalizira i prakticira demokratska načela. Autora pritom ne zanima toliko pitanje istraživanja tih uvjerenja i stavova građana jer smatra da je tajna uspjeha pluralističke demokracije na drugom mjestu.

Naime, Braud navodi kako: “Pluralistička demokracija ne funkcionira zbog razloga na koje se poziva, bilo da su ekonomski ili moralni. Čini se da njezina učinkovitost počiva drugdje: u sposobnosti da upravlja emotivnim izazovima društvenoga života” (14). I dodaje: “Danas jedva osporavana nadmoć pluralističkih demokracija nad autoritarnim režimima i totalitarnim sustavima ne proizlazi iz pobjede njihovih ideoloških načela. Ako je bilo institucionalne konsolidacije (ona je, zapravo, znatna!), do nje je došlo zahvaljujući vrhunskoj sposobnosti pluralističkih demokracija da, ne potiskujući je, upravljaju emotivnom dinamikom koja prožima društvo” (17).

U tih je nekoliko rečenica iznesena temeljna teza knjige: nije pluralistička demokracija "pobijedila" alternative zbog vrijednosti svojih načela, niti zato što osigurava ekonomski prosperitet građana, nego zato što je razvila regulacijske mehanizme koji su uspješni u upravljanju društvenim emocijama, pri čemu pod emocijama razumijeva sva psihička stanja koja nisu kognitivna, bez obzira na njihov intenzitet. Autor tako navodi kako je "glavna vrlina političke demokracije, što je i nit vodilja knjige, u njezinoj nadmoćnoj sposobnosti da bez paralize i zaleta upravlja osjećajnom dinamikom prisutnom u svim društvima" (17). Drugim riječima, pluralistička je demokracija učinkovita jer je razvila vrlo sofisticirani oblik društvenoga nadzora nad ljudskim emocijama.

U obrazlaganju svojih teza Braud polazi od činjenice da se svaki politički poredak suočava s ljudskim emocijama – nezadovoljstvom, strahom, ljutnjom, bijesom, ravnodušnošću – koje u nekim situacijama mogu uzrokovati nasilje i paraliziranje proizvodne djelatnosti, a samim time dovesti u pitanje i opstanak političkog poretka. Autora zanimaju upravo načini odgovora koje na te emocije i na opasnosti koje one mogu izazvati daju različiti tipovi političkih poredaka. Osim se fokusira na tip odgovora što ga nude pluralističke demokracije i u šest poglavlja knjige poduzima ono što naziva psihoafektivnim čitanjem pluralističkih režima, zapravo želi razotkriti zbiljska pravila funkcioniranja pluralističkih demokracija.

Koje su to emocije i koji su to mehanizmi kojima pluralističke demokracije reguliraju te emocije, odnosno upravljaju njima? Iz niza emocija možemo izdvojiti tjeskobu, koju autor određuje kao strah od budućnosti, sumnju u vlastito mjesto u svijetu, to jest u vlastiti identitet. Potom frustracije, što opisuje kao neugodna emotivna stanja, koje nastaju zbog nemogućnosti da zbog vanjskog upletanja zadovoljimo želje i ostvarimo neke ciljeve. Također navodi i žudnju u užitak, to jest

potrebe za zadovoljenjem žudnje i postizanjem užitka.

Kako pluralistička demokracija odgovara na ta emocionalna stanja? Najkraće rečeno, pluralistička demokracija, za razliku od drugih tipova režima, kao svoju *differentia specifica* nudi različite vrste iluzija. Jedan od primjera je iluzija narodnoga suvereniteta koju autor pregnantno opisuje u sljedećim rečenicama: "U antičkom gradu-državi, kao i u suvremenim zapadnim demokracijama – istina, vrlo različitim putovima – politički je sustav u stvari oligarhija s elementima sudjelovanja naroda koji ima određenu težinu pri održavanju ravnoteže između dviju suparničkih grupa (...) No brižno slavljeno i režirano, to je "sudjelovanje" naroda bitan element konsolidacije cijeloga društvenog poretka" (64).

Pluralistička demokracija, dakle, uklanja tjeskobu tako što ljudima obećava sigurnost i identitet. Ona premješta frustracije koje proizlaze iz različitih oblika nejednakosti u političku sferu i omogućuje da se te frustracije i nezadovoljstvo, promjenom vlasti, "isprazne". Tako ona nudi dvostruku iluziju: na prvoj razini iluziju da postoji mogućnost političkoga izbora, to jest da postoji stvarna razlika među političkim elitama, a na drugoj ona zavodi građane navodeći ih da misle kako imaju presudnu ulogu u procesu donošenja političkih odluka. Za one kojima to nije dovoljno pluralistička demokracija organizira svakovrsne tipove političkih igara – izbore, rasprave, sučeljavanja itd. – odnosno osigurava mogućnosti sudjelovanja u političkoj igri otvarajući tako bitan prostor za zadovoljenje žudnji i postizanje užitaka.

Glavna autorova teza, ona o visokim manipulativnim potencijalima pluralističkih demokracija nije, dakako, posve nova, ali nov je specifičan autorov stil i način argumentiranja zbog kojih knjigu svakako vrijedi iščitati.

Treći razlog zbog kojega knjiga može biti zanimljiva hrvatskim čitateljima, napose onima zainteresiranim za analizu

Prikaz

funkcioniranja demokracije, jest to što neki njezini dijelovi mogu poslužiti i za kvalitetniju analizu političkoga života u Hrvatskoj. Tako na jednom mjestu Braud navodi kako uspjeh pluralističkih demokracija nije jednom zauvijek, to jest kako se mogu pojavljivati manje ili više opasne krize. Jedna od najvećih prijetnji vezana je uz pitanje percepcije građana o postojanju političkih alternativa i da izmjenjivanje političkih opcija na vlasti ima smisla. Mora postojati privid da mi, kao građani, ako jedna politička opcija ne zadovoljava naše interese, možemo putem izbora na vlast dovesti bitno drukčiju opciju. Velika je opasnost za pluralističku demokraciju ako građani steknu dojam da je smjena upravljača beskorisna, to jest da ne može donijeti ništa novo i bolje, pa tako Braud navodi kako će podvlašteni ostati lojalni demokraciji samo ako im ona ponudi vjerodostojne utopije i svježije snove.

Vrt demokratskih delicija zanimljiva je, pomalo uznemirujuća, ali svakako izazovna knjiga, osobito za one koji vjeruju da pluralističke demokracije kvalitetno funkcioniraju onoliko koliko, uz izgradnju institucija i socioekonomski razvoj, uspijevaju kultivirati emocije građana.

Berto Šalaj

Michael Bruter

*Citizens of Europe?
The Emergence of a Mass
European Identity*

Palgrave Macmillan, 2005, 221. str.

Ovo nije knjiga o europskom građanstvu nego o formiranju europskog identiteta građana nacionalnih država Europske Unije. Knjiga je zanimljiva zato što polazi od teze da potpora za europske integracije nije isto što i europski identitet, da postoji razlika između dviju kategorija, da sam identitet nije jednoznačna pojava, da se sastoji od više dimenzija, da se razvija pod utjecajem određenih čimbenika (medija, simbola i tzv. "institucionalne inercije"), da je u stalnom usponu u EU, te da ima određene konzenkvencije za razumijevanje mogućnosti europske političke integracije.

Kako bi sve navedeno dokazao, M. Bruter je knjigu podijelio u dva dijela s dodatcima. U prvom dijelu raspravlja o teoriji identiteta, modelima i pristupima za mjerenje i istraživanje identiteta, a u drugom o empirijskim dokazima oko pojave masovnoga europskog identiteta.

Politički identitet definira kao svijest o pripadanju relevantnim političkim grupama i političkim strukturama. Taj identitet je važan za objašnjavanje legitimacije same političke zajednice i za legitimnu uporabu moći od strane same države. Ako će, pak, EU moći ostvariti takvu legitimaciju, mora imati razvijen europski politički identitet među građanima pojedinih nacionalnih država. A politički identitet implicira formuliranje pretpostavki o tome što konstituira i ujedinjuje jednu naciju i njezino građanstvo. Isto tako on implicira sve ono što ujedinjuje Europsku Uniju i njezino građanstvo. Zato se on ne može svesti samo na status

pojedinaца u određenoj zajednici, nego mora uključiti i više od toga. Ako bi se politički identitet reducirao samo na status pojedinaca u društvu, to ne bi bilo dostatno zato što on obuhvaća cijelu 'filozofsku' poziciju pojedinaca prema demokraciji, zajednici, društvu i odnosima među ljudima u cjelini, a koja se na neki način konstituira u imaginariju institucije socijalnog ugovora (11).

Rečeno Brutera dovodi do shvaćanja kako politički identitet nije jednoznačna kategorija, nego se sastoji od dviju komponenti – od tzv. civilne (*civic*) i od kulturalne (*culture*) komponente. Civilna komponenta se odnosi na identifikaciju s političkim institucijama zajednice, s državom, a kulturalna se komponenta odnosi na identifikaciju s političkom zajednicom kao takvom (s njezinom kulturom u najširem smislu riječi). Civilni identitet je shvaćen kao opažanje nečijeg pripadanja danoj civilnoj (građanskoj) zajednici ujedinjenoj zajedničkim institucijama, pravilima i pravima. Stoga se taj identitet odnosi na percepciju pripadanja EU kao institucionalnoj konstrukciji i statusu Unije kao relevantnoga političkog sustava za građane. Kulturalni identitet je definiran kao osjećanje pripadanja kulturalno značajnoj ljudskoj zajednici. U najjednostavnijem smislu održava se u percepciji pojedinaca da su bliži ljudima unutar skupine nego ljudima izvan značajne političke grupacije, bez obzira na realne sadržaje (jezične, religijske, vrijednosne itd.) i percepcije. Svaki pojedinac zapravo to osjećanje bliskosti može vezati za različite sadržaje – za povijest, jezik, religiju, kulturu, vrijednosti i sl. Bruter smatra kako je na razini nacionalne države te dvije komponente identiteta teško razdvojiti, a kako ih je na razini Europske Unije teško spojiti, zbog različitih povijesnih okolnosti i procesa nastajanja nacionalnih država i EU.

U istraživanju i mjerenju europskoga političkog identiteta Bruter je primijenio više pristupa. U prvom ili eksperimentalnom pristupu, kako ga on naziva, ispitao je male uzorke građana u trima zemljama

EU-a (Francuskoj, Velikoj Britaniji i Nizozemskoj). U drugom se koristio metodom fokusiranih razgovora o tome što za njih znači biti Europljanin ili građanin EU-a. U trećem se koristi podacima iz Eurobarometra od 1970. do 2000., dakle vremenske serije podataka kako bi dokazao razvoj masovnoga europskog identiteta kod građana različitih nacionalnih država EU, te moguće razlike u tom razvoju.

Faktorska analiza je potvrdila da se može govoriti, osim tzv. generalnoga europskog identiteta, o dvama odvojenima, iako povezanim, identitetima – o civilnom i kulturalnom identitetu. Kako je korelacija između dvaju identiteta prilično visoka ($r = 0,57$), to pokazuje da se kod građana ne razvijaju dva potpuno suprotstavljena europska politička identiteta, ali da to istodobno nisu identični fenomeni. Neki će građani Europu više doživljavati kao kulturalno jedinstvo, a neki će je više doživljavati kao klasično politički konstituirano institucionalno jedinstvo. I ti podatci upozoravaju kako je politička kultura demokracije, o čemu su već 1963. govorili Almond i Verba, tzv. građanska politička kultura mješovita, a ne jednoznačna pojava. Upozoravaju također da je teza o modernoj državi kao isključivo "građanskoj" državi neosnovana. Građanstvo kao političku kategoriju nije moguće u cjelini odvojiti od kulturalnog identiteta određene političke skupine. U tome smislu upitna je Habermasova teza o tzv. "konstucionalnom patriotizmu" ili o legalnom patriotizmu, odnosno o ulozi samih političkih institucija i institucija u promociji građanske lojalnosti i obveze, solidarnosti i supsidijarnosti itd. Zanimljivo je da je istraživanje pokazalo kako postoje razlike u proporciji ovih identiteta kod ispitanika u različitim zemljama. Pokazano je da je u Francuskoj dominirao civilni identitet nad kulturalnim, dok je u Velikoj Britaniji dominirao kulturalni nad civilnim. U cjelini, pak, prevladavao je civilni identitet u odnosu na kulturalni, ali su oba konvergentno prisutna.

Podatci pokazuju da je u zemljama EU-a najjače zastupljen nacionalni identitet, potom regionalni, pa tek onda europski identitet. Zanimljive su korelacije između identiteta. Tako je korelacija između europskog i nacionalnog identiteta bila u prosjeku samo 0,17, dok je ona između regionalnog i lokalnog identiteta bila najviša ($r = 0,58$). Ali i taj podatak pokazuje kako se kod građana postupno razvijaju komplementarni, a ne isključujući odnos između višestrukih (multiplih) identiteta, te da identiteti mogu postojati paralelno.

Još je zanimljivija analiza odnosa različitih komponenti europskog identiteta (generalne, civilne i kulturalne) i potpore ispitanika za EU integracije. Podatci pokazuju kako je korelacija između generalnog identiteta s Europom i potpore iznosila 0,36, dok je veza između civilnog identiteta i potpore bila 0,26, a između kulturalnog identiteta i potpore samo 0,21. Ti podatci pokazuju kako je važno razvijati EU identitet jer je on onaj difuzni element potpore za političku zajednicu ili konstituciju, za razliku od specifičnih potpora (D. Easton) koje ovise o instrumentalnim postignućima (ekonomskim, sportskim itd.) sustava.

Vremenske serije podataka iz Eurobaromentra u razmaku od 1970. do 2000. pokazuju da je europski identitet među građanima u prosjeku na skali od 0 do 1 bio 0,62, te da je postojala vrlo velika razlika između pojedinih zemalja EU-a. Tako je, primjerice, Italija imala rezultat 0,88, Danska samo 0,19. U cjelini je pokazano da je u svim zemljama EU-a do 2000. europski identitet stalno rastao, iako u različitim veličinama, te da to ovisi o brojnim čimbenicima. Bruter je, naime, pokazao da nastanak i razvoj identiteta nije slučajna, nego da ovisi o određenim čimbenicima. On je razradio tzv. strukturalni model razvoja europskog identiteta. Model obuhvaća medije, europske simbole i tzv. "institucionalnu inerciju" (vrijeme uključivanja u EU). Ulogu medija promatra kroz izlaganje "dobrim" i "lošim" vijestima o EU, a

simbole (zastava, himna itd. EU) promatra kao nastojanje političkih elita da i na taj način grade europski politički identitet kod građana Europe. Podatci su pokazali kako izlaganje "dobrim" vijestima o Europi jače pridonosi razvoju civilne (*civic*) komponente EU identiteta, dok izlaganje simbolima jače pridonosi razvoju kulturalne komponente identiteta. Institucionalna inercija (iskustvo u EU) imala je također veliku ulogu.

Na kraju treba reći da je ova knjiga značajna jer pokazuje na originalan način da je razvoj europskoga političkog identiteta nužan za ostvarivanje projekta EU kao političke zajednice. Bez difuzne potpore određenoj političkoj zajednici nije moguće ostvarivati projekt političke integracije i legitimacije. Ova knjiga pokazuje da je europski politički identitet građana Europske Unije stalno rastao, unatoč činjenici što je devedesetih godina prošloga stoljeća u nekim zemljama zapažen proces opadanja potpore za EU integracije. Politički identitet i politička potpora nisu iste pojave. Politički identitet kao komponenta tzv. difuzne potpore je ono što H. Eckstein (američki politolog) zove "rezervom političke legitimacije". Taj element političke kulture omogućuje sustavu određenu stabilnost i preživljavanje u uvjetima njegova stresa. Rezultati knjige mogu koristiti našim medijima, političarima i političkim institucijama u razumijevanju značenja i strukture europskoga političkog identiteta za konstrukciju EU-a kao političke zajednice, kao i za načine i mogućnosti formiranja tog identiteta. Ovu knjigu vrijedi pročitati i ona će vjerujemo biti poticajna za istraživanje razvoja europskoga političkog identiteta i u našoj zemlji.

Vladimir Vujčić

Recenzija

Stjepan Malović (ur.)

Bogatstvo različitosti

Sveučilišna knjižara, ICEJ i OSCE,
Zagreb, 2004., 160 str.

Knjiga *Bogatstvo različitosti* sastavni je dio znanstvenog projekta *Mediji i društvo* Fakulteta političkih znanosti i znanstvenog projekta *Media Minority Center*. Nastala je kao zajednički projekt izdavačke kuće Izvori, Međunarodnog centra za obrazovanje novinara (ICEJ), a uz potporu Misije Organizacije za europsku sigurnost i suradnju (OESS) u Republici Hrvatskoj.

Riječ je o projektu koji sustavno problematizira odnos medija i nacionalnih manjina, stavljajući ga u kontekst hrvatskoga društva s primjerima odnosa hrvatskih tiskanih medija prema nacionalnim manjinama u Hrvatskoj. Tematika odnosa medija i nacionalnih manjina, iako istraživana i promišljana u Hrvatskoj, najčešće ostaje nedostupnom široj javnosti. Zato već na samom početku treba pozdraviti i pohvaliti projekt i njegovo objavljivanje. Knjiga *Bogatstvo različitosti* namijenjena je predstavnicima nevladinih organizacija, novinarima, predstavnicima međunarodnih organizacija koji se bave *monitoringom* izvještavanja o manjinama, studentima novinarstva, ali i općoj javnosti.

Urednik knjige je Stjepan Malović, a suradnici na projektu i autori tekstova u knjizi su Thomas A. Bauer, Alemko Gluhak, Siniša Tatalović, Gordana Vilo-
vić, Igor Kanižaj i Stojan Obradović. Svojim tekstovima autori su upozorili na značenje i ulogu medija u izvještavanju o nacionalnim manjinama, ali i na stereotipe, postojeće poteškoće i trendove.

Svojim tekstom Siniša Tatalović nas uvodi u problematiku tog projekta smje-

štajući nacionalne manjine u Hrvatskoj u društveno-politički kontekst. Ističe kako je pitanje normativnog reguliranja i praktičnog ostvarivanja prava nacionalnih manjina¹² postalo "važno mjerilo i ispit za demokratizaciju društva" (13) budući da su mu još od početka devedesetih godina predstavljala prepreku. Tatalović ističe kako je Hrvatska, unatoč poslijeratnim i tranzicijskim poteškoćama, uspjela stvoriti cjeloviti model zaštite nacionalnih manjina na državnoj, regionalnim i lokalnim razinama te ga uskladiti s europskim iskustvima i standardima. Posrijedi je model kulturne autonomije kojim se nacionalne manjine integriraju u hrvatsko društvo, ali ne i asimiliraju. Prema prihvaćenom modelu, većina etničkih prava pripadnika nacionalnih manjina ostvaruje se putem državnih institucija (čime se ostvaruje načelo integracije), dok se manji dio etničkih prava osigurava djelovanjem nevladinih udruga nacionalnih manjina (čime se dodatno osigurava zaštita od asimilacije). Nadalje, Tatalović piše o političkim pravima nacionalnih manjina u Hrvatskoj i njihovu ostvarivanju te naglašava kako se od 2000. godine mogu uočiti i normativni¹³ i društveni pomaci. No, još postoje stereotipi o nacionalnim manjinama (ili samo o pojedinim nacionalnim manjinama), a kao vrijedan prilog njihovu suzbijanju trebale bi biti zajedničke aktivnosti nevladinih organizacija nacionalnih manjina na izgradnji političke kulture i podizanja razine tolerancije. U tom kontekstu, nužno je provesti i reformu obrazovanja popraćenu inkorporiranjem načela multikulturalnosti i interkulturalnosti u sve aspekte školskih aktivnosti (22). Kao najveće probleme u kontekstu ostvarivanja manjinskih prava Tatalović ističe povratak izbjeglica i rješavanje njihovih statusnih pitanja (srpska nacio-

¹² Prema Popisu stanovništva iz 2001. godine pripadnici 22 manjinske zajednice u Republici Hrvatskoj čine ukupno 7,47% stanovništva (14).

¹³ 2002. godine donesen je Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina, NN 155/02.

nalna manjina) te socijalne probleme i probleme integracije (romska nacionalna manjina). Zaključuje kako prava iz kulturne autonomije najpotpunije ostvaruju pripadnici nacionalnih manjina koje su ta prava imale i prije uspostave samostalne Hrvatske, dok su pripadnici naroda bivše SFRJ još uvijek u fazi organiziranja radi cjelovitog ostvarivanja svojih manjinskih prava.

Mediji su svakako jedan od ključnih čimbenika koji utječu na proces integracije i asimilacije, ali i na oblikovanje stereotipa o pripadnicima (pojedinih) nacionalnih manjina. Stjepan Malović ističe da je "pluralizam medija (...) jamstvo kako se jednostrana volja, makar i većine, neće ostvariti na štetu manjina" s obzirom na to da "pluralizam medija može biti korektiv kolektivnom nerazumijevanju" (31). Sloboda i neovisnost medija preduvjet su toj korektivnoj funkciji. Uz poslijeratno svemedijski prisutno političko ugrožavanje neovisnosti medija, liberalizacijom medijskog tržišta sve je prisutnije i ekonomsko ugrožavanje medijske neovisnosti. Koncentracija vlasništva jedan je od njegovih ključnih uzroka. Obraćajući se masovnoj publici, razina medijske poruke postaje sve nižom, a uporaba stereotipa sve češćom. Malović piše o iskustvima svjetskih medija, ali se osobito osvrće na hrvatska iskustva naglašavajući da je upravo način kako mediji izvještavaju o manjinama jedan od pokazatelja demokratizacije i zrelosti hrvatskoga društva. I u svijetu je korištenje stereotipa općeprihvatljiv način prikazivanja nacionalnih odlika (škrti Škot, uštogljeni Englez). No, tanka je granica između duhovitosti i ksenofobije, rasizma, pa i govora mržnje. "Način kako mediji prikazuju, usredotočuju se i daju glas različitim akterima društva može nenamjerno dovesti do jačanja rasističkog diskursa umjesto da se bori protiv njega" (33). Ključni uvjeti za podizanje opće kvalitete medija, a time i izvještavanja o manjinama, su neovisnost i obražovanje novinara.

Trenutačno je trend u zapadnoeuropskim zemljama da se pokuša odgovoriti na pitanje kako pisati o nacionalnim manjinama i za nacionalne manjine. I Malović u svom tekstu otvara pitanje jesu li potrebni manjinski mediji ili je važnije cjelovito i nepristrano praćenje manjina u vodećim medijima. Manjinski mediji, kao i specijalizirane radijske i televizijske emisije o nacionalnim manjinama, često su etiketirani terminom getoizacije, izolacije nacionalnih manjina iz cjelokupnog društva. Švedska javna televizija SVT tako je u svojoj programskoj strategiji naglasila kako je jedini ispravan odnos prema pripadnicima nacionalnih manjina njihovo uključivanje u sve oblike novinarskog izvještavanja te izjednačavanje načina izvještavanja o manjinama s načinom izvještavanja o većinskoj populaciji. U skladu s takvom politikom kuće, na ekranima se sve češće mogu vidjeti pripadnici nacionalnih manjina u ulozi izvjestitelja ili voditelja bez obzira na njihovo izražavanje na nesavršenom švedskom s jakim naglascima.

Thomas A. Bauer piše o kulturnim problemima različitosti. Na samom početku autor postavlja pitanje zašto je uopće potrebno kultiviranje različitosti te ističe kako je svrha rada "usredotočiti se na kulturne probleme različitosti prema kritičkim referencama radi identifikacije etnocentrizama u okviru kulturnog objašnjenja komunikacije ili komunikacijske teorije temeljene na objašnjenju kulture" (47). Pritom kao teorijski okvir prihvaća kulturološko razumijevanje komunikacije. Zadaća je demokratski uređenog društva omogućiti transkulturalnu komunikaciju s manjinama tako "da manjine ostvare sebe kao integrirano i potpuno prihvaćeno društveno tijelo u društvu u kojem žive" te da pritom društvo bude svjesno kulturne i društvene snage manjina. Osvrćući se na filozofske probleme kulturnog spajanja, Bauer ističe koncepciju trojstva pluralizma, univerzalnosti i jedinstva kao temeljna mjerila odnosa različitosti nasuprot jednakosti. Pritom je, dakako, ključni problem predodžba. Kao jedino rješenje autoru se nameće razbo-

ritost komunikacije čije su razine etička, estetska i pragmatična razboritost. Upravo je "kulturalna razboritost komunikacije sredstvo (...) kojim se može upravljati konfliktima i krizom" (52). Naime, brojne političke ili nacionalne zajednice, koje su suočene s različitim manjinskim skupinama unutar političkog ili nacionalnog okvira, još uvijek nisu navikle prihvaćati različitosti kao načine izražavanja jedinstva. Bauer stoga naglašava kako je očito da su različitosti kulturnih simbola (jezik, mediji, vrijednosti, kulturnološki rituali manjina) problematični za politički i nacionalni identitet jer stvaraju novi oblik "kulturnog državljanstva" (60). Kultura različitosti, o kojoj piše Bauer, u praksi se očituje kao političko shvaćanje međuovisnosti u politici, gospodarstvu i društvenoj organizaciji javnoga života. Zadaća je medija biti kritički izraz društva, a to zahtijeva "medijsku kulturu koja brine o doprinosu svih sudionika pojedinačno, naroda i institucija, gdje vlasnici, urednici, novinari i javnost – svi sa svojim vlastitim mogućnostima – dijele odgovornost javne svijesti" (66).

U Hrvatskoj razina korektnosti, uravnoteženosti i nepristranosti praćenja aktivnosti pripadnika nacionalnih manjina još uvijek nije zadovoljavajuća. Gordana Vilović postavlja pitanje "kako se boriti protiv *novinarskih incidenata* – isključivosti, favoriziranja većinskog naroda, omalovažavanja, diskriminacije i korištenja nekorektnoga političkog govora – kad su u pitanju manjinske nacionalne skupine?" (74). Navodeći primjere iz hrvatskih novina, autorica naglašava kako su promicanje i često ponavljanje jezičnih nekorektnosti doveli do toga da su novinari postali glavni promotori politički nekorektnog jezika. Nepoštovanje novinarske etike i nedostatak humanizma kod novinara često rezultira "lošim i nedostojnim tekstovima u kojima su pripadnici manjina već samim spomenom njihovih imena uz dodanu oznaku nacionalnosti svrstani u posebnu kategoriju ljudi" (75). Istraživanje je pokazalo kako je govor mržnje iščeznuo iz hrvatskih medija, a kao karakteristične oblike neetičnosti

autorica navodi: prešućivanje činjenica, poticanje predrasuda i stereotipija, korištenje politički nekorektnog jezika te promicanje netolerancije i nesnošljivosti (78). Istraživanje priloga u manjinskim medijima pokazuje kako su oni etički korektni, ali kako često ne dopiru do većinskog naroda, riječ je o tzv. getoizaciji sadržaja za manjine. Autorica zaključuje da ne možemo biti zadovoljni medijskom etikom u praćenju nacionalnih manjina. Jedan od načina kojim bi se moglo utjecati na uravnoteženost u informiranju o manjinama jest izravnije uključivanje novinara pripadnika nacionalnih manjina u oblikovanje sadržaja većinskih medija.

Istraživanje izvještavanja o manjinama u hrvatskim dnevnim novinama provedeno je u vrijeme predizborne kampanje za parlamentarne izbore 2003. godine. Pritom su analizirani tekstovi u pet dnevnih novina. Igor Kanižaj u svom tekstu posebno prikazuje rezultate tog istraživanja oslanjajući se i na rezultate prethodnih istraživanja koja obuhvaćaju još dvije faze. Prva se faza odnosi na zasebno istraživanje kao dio međunarodnog projekta *Media Diversity Institutea* iz 2001. godine. U razdoblju od 1. studenoga do 1. prosinca te godine analizirani su članci dviju najčitanijih hrvatskih dnevnih novina – *Jutarnjeg lista* i *Večernjeg lista*. Druga faza istraživanja odnosi se na zasebno istraživanje unutar znanstvenog projekta *Mediji i društvo* te je obuhvatila razdoblje od 14. travnja do 14. svibnja 2003. godine. Analizirani su članci u *Jutarnjem listu*, *Večernjem listu* i *Slobodnoj Dalmaciji*. Istraživanja su pokazala da izvještavanje o nacionalnim manjinama ponajprije ovisi o ukupnoj političkoj stabilnosti i kvaliteti međunarodnih odnosa u zemlji. Naglašena je rasprostranjenost i duboka ukorijenjenost stereotipa i predrasuda koji utječu na vladajuće razumijevanje većinsko-manjinskih odnosa, te se kao takvo iščitava i iz tiska. Nadalje, o manjinama se najviše izvještava kroz političke rubrike zapostavljajući pritom kulturne, gospodarske i socijalne aktivnosti manjina. Dominantne teme su etnički događaji u regiji, istraži-

vanja zločina iz prošlosti i suđenje za ratne zločine, a najviše je izvještaja o Srbima, Židovima i Hrvatima u Bosni i Hercegovini. Izvještavanje je depersonalizirano, što potiče generaliziranje (94). Posljednjim istraživanjem uočen je povećan broj senzacionalističkih naslova.

Takva su istraživanja vrlo vrijedna jer pružaju okvir i podlogu za stvaranje strategije poboljšanja komunikacijskih aktivnosti manjina. Ako novinari, ali i predstavnici vlasti i državni službenici, probleme manjina percipiraju i predstavljaju ponajviše kao političko pitanje, teško je očekivati da će percepcija javnosti biti znatno drukčija. Odgovornost novinara pritom nije zanemariva. Kanižaj zaključuje da oni “moraju poštovati sve postulate novinarske etike, kodekse ponašanja, ali i pokazati primjerenu osjetljivost, odgovornost i humanost kad izvještavaju o manjinama, imajući na umu da svojim radom pridonose stvaranju preduvjeta za toleranciju u društvu” (110).

U posljednjem dijelu knjige *Bogatstvo različitosti* dva su teksta uže tematike. Prvi je Stojana Obradovića o medijskom praćenju izbjegličke problematike, napose o ulozi medija u pomoći izbjeglicama. Posrijedi je problem koji još uvijek opterećuje hrvatsko društvo, a autor naglašava da u njegovu ublažavanju i konačnom prevladavanju može pomoći isključivo sustavan informativni i edukativni medijski rad. Drugi tekst problematizira lingvističko pitanje. U njemu Alemko Gluhak daje pregled promjena u značenju imenice *nacija* i pridjeva *nacionalni* u hrvatskim medijima devedesetih godina prošloga stoljeća. Autor upozorava na dvosmislenost tih riječi s obzirom na to da se one upotrebljavaju u dvama različitim značenjima, u vezi s državom i u vezi s narodom.

Knjiga je, svakako, doprinos boljem razumijevanju manjina i potpora poboljšanju njihova položaja u društvu. Kako je Malović naglasio u uvodnom tekstu, “većinski narod obogaćuje se manjinama, poštovanjem njihovih običaja pokazujemo koliko poštujemo svoje vlastite, po-

znavanjem manjinskih jezika cijenimo vlastiti, a različitosti kultura u konačnici predstavljaju bogatstvo cjeline” (9). Od medija se pritom očekuje da budu promotori dijaloga i tolerancije, zagovornici pluralizma i raznolikosti.

U knjizi nedostaje širi analitički pregled medija u Hrvatskoj koji bi uključivao i radio i televiziju, ali ne samo na nacionalnoj nego i na lokalnoj razini. Jer, upravo su na lokalnoj razini pristranosti i izrazi nacionalne nesnošljivosti naglašeni. Istodobno bi bilo korisno istražiti i odnos manjinskih medija prema većinskom stanovništvu. U svakom slučaju, knjiga je doprinos vrlo važnoj i zanimljivoj društvenoj, ali i političkoj raspravi te može poslužiti kao smjernica za buduća istraživanja odnosa medija i nacionalnih manjina.

Viktorija Car

Prikaz

Simon Holiday, Patrick Schmidt
(ur.)

*Human Rights Brought Home:
Socio-Legal Studies of Human
Rights in National Context*

Hart Publishing, Oxford i Portland,
Oregon, 2004., 278 str.

U najvećem dijelu 20. stoljeća zaštita prava čovjeka bila je ponajprije domena međunarodnih pravnika. Naime, brojne međunarodne organizacije koje svoje djelovanje, bilo u potpunosti ili barem u znatnom dijelu posvećuju brizi za prava čovjeka, gotovo nepregledna zbirka dokumenata kojima se štite prava čovjeka na međunarodnoj razini, a osobito funkcioniranje međunarodnih sudbenih institucija i njihov utjecaj na države govore u prilog toj ocjeni. No, u prvim godinama

21. stoljeća prava čovjeka u brojnim europskim i drugim državama postaju sve upotrebljivijim instrumentom nacionalne države i domaćeg prava. Iako su prava čovjeka još uvijek vitalni aspekt međunarodnog prava, što dokazuju i njegove recentne aplikacije od Ruande do bivših jugoslavenskih zemalja, njihova je transformacija, odnosno recepcija, unutar razvijenih pravnih sustava koji su ga dotad poznavali isključivo preko pojmova građanskih i političkih prava umnogome pridonijela njegovu kompletiranju i suvremenom razvoju. O tome, između ostaloga, svjedoči i knjiga *Human Rights Brought Home: Socio-Legal Studies of Human Rights in National Context* koju su uredili Simon Halliday i Patrick Schmidt, obojica pravni komparativisti s uglednih pravnih institucija u Oxfordu (Velika Britanija) i Dallasu (Sjedinjene Američke Države).

Knjiga se sastoji od deset poglavlja, bibliografije i indeksa. Uvodnu studiju o društvenim i pravnim perspektivama prava čovjeka u nacionalnom kontekstu ("Introduction: Socio-Legal Perspectives on Human Rights in the National Context") napisali su urednici ovog izdanja Simon Halliday i Patrick Schmidt. Dennis Galligan i Deborah Sandler pišu o implementaciji prava čovjeka ("Implementing Human Rights"); Mikael Rask Madsen piše o tzv. bumerang-efektu internacionalizacije problematike prava čovjeka u Francuskoj i Ujedinjenom Kraljevstvu ("France, the UK and the 'Boomerang' of the Internationalisation of Human Rights 1945-2000"); Richard J. Maiman o strategiji vođenja sudskih slučajeva pod primjenom britanskog *Human Rights Act* iz 1988. godine ("We've Had to Raise Our Game: Liberty's Litigation Strategy Under The Human Rights Act 1998"), John Raine i Clive Walker o primjeni *Human Rights Act* u Engleskoj i Walesu ("Implementing the Human Rights Act into the Courts in England and Wales: Culture Shift or Damp Squib?"); o djelotvornosti nacionalnih institucija za prava čovjeka pišu Stephen Livingstone i Rachel

Murray ("The Effectiveness of National Human Rights Institutions"); o aspektima primjene prava na jednakost u Švedskoj piše Reza Banakar ("When Do Rights Matter? A Case Study of the Right to Equal Treatment in Sweden"); o pravima čovjeka u kaznenopravnim slučajevima pred francuskim sudovima piše Jacqueline Hodgson ("Human Rights and French Criminal Justice: Opening the Door to Pre-Trial Defence Rights"); o odnosu tijela lokalne vlasti prema dokumentima kojima se štite prava čovjeka pišu Luke Clements i Rachel Morris ("The Millennium Blip: The Human Rights Act 1998 and Local Government"); dok Anne Griffiths i Randy Frances Kandel pišu o pravima djece u sudskim postupcima u Škotskoj ("Empowering Children? Legal Understandings and Experiences of Rights in the Scottish Children's Hearings System"). Knjigu zaključuju podrobna bibliografija i koristan indeks.

U nizu zanimljivih priloga osobito ističemo dva rada, onaj D. Galligana i D. Sander ("Implementing Human Rights") i Stephena Livingstonea i Rachel Murray ("The Effectiveness of National Human Rights Institutions"). Prvi rad svojom analitičkom notom ponajprije nastoji odgovoriti na pitanje o tome koje su to posebnosti prava čovjeka kao regulatornog režima, odnosno sistema koji sačinjavaju norme, institucije i postupci, među svim drugim sličnim režimima. Prava čovjeka kao regulatorni režim tako čine norme koje svoj izvor imaju u međunarodnom pravu da bi potom bile usvojene na nacionalnoj razini, institucije (kako međunarodne tako i nacionalne) koje svojim djelovanjem tim normama udahnuju život, te različiti mehanizmi i postupci stvoreni kako bi omogućili odvijanje cjelokupnog procesa. Pritom je uočljiva karakteristika tog režima upravo međusobna interakcija međunarodnog i nacionalnog elementa. Pa ipak, partnerstvo između međunarodnog i nacionalnog prava – kako na to upućuju autori – otvara teške konceptualne i praktične probleme. Među inim problemima takav je i problem izvora i definicije prava čovje-

ka. Odakle dolaze prava čovjeka i kako ih definirati? Prava čovjeka mogu se činiti univerzalnima po svom karakteru, no u nacionalnom kontekstu ona također mogu biti i bivaju podvrgnuta interpretaciji i adaptaciji. U tom smislu treba promatrati i strukturu međunarodnih dokumenata o pravima čovjeka čije su norme vrlo često, bilo zbog propusta ili, naprotiv, s namjerom nedovoljno precizne i tako otvorene različitim interpretacijama, što je i ozbiljna prepreka autoritativnosti cjelokupnog režima zaštite prava čovjeka kao svojevrsnog standarda ponašanja u međunarodnom životu. U tom smislu autori osobito pozornost posvećuju naslanjanju međunarodnog prava na nacionalni kontekst, iscrtavajući putanju razvitka prava čovjeka od međunarodnih ugovora do ustavnosti, uviđajući, naposljetku, nezaobilaznu važnost administrativnih postupaka za zaštitu prava čovjeka. Upozoravajući na nužnost proboja prava čovjeka iz područja kontroverzija međunarodnog prava na put koji ide preko slojeva politike i upravljanja, autori naglašavaju svekoliku širinu problema s kojima se suočavaju primjena i ostvarivanje prava čovjeka. Podsjećajući nas na idiosinkrastičnu prirodu prava čovjeka, Galligan i Sandlerova nas upućuju na stalnu potrebu potrage za modelima i varijablama koji će poticati regulatornu djelotvornost normi o pravima čovjeka.

Iako su u recepciji međunarodnih normi o pravima čovjeka u nacionalni kontekst posvuda ponajviše pridonijeli državni sudovi kao važne i središnje pravne institucije kontrole i primjene tih normi, oni ipak nisu jedine takve institucije. O postojanju i djelovanju ostalih nacionalnih institucija za zaštitu prava čovjeka (*National Human Rights Institutions* – NHRIs) pišu S. Livingstone i R. Murray ("The Effectiveness of National Human Rights Institutions"). U tekstu su autori izložili tri temeljna cilja. Prvi je bio postavljanje kriterija za evaluaciju efikasnosti nacionalnih institucija za zaštitu prava čovjeka, s time da je osobita pozornost usmjerena na pitanje načina korištenja povjerenih im ovlasti i izvora

te utjecaj koji su ostvarile na promociju i zaštitu prava čovjeka. Drugi je cilj bio primijeniti preuzete kriterije, ponajprije imajući na umu djelovanje dvaju posebnih tijela kao značajnih institucionalnih aktera: Komisije za prava čovjeka Sjeverne Irske (*Northern Ireland Human Rights Commission* – NIHRIC) i Južnoafričke komisije za prava čovjeka (*South African Human Rights Commission* – SAHRC). Treće, kritička analiza rada tih dviju komisija omogućila bi formuliranje preporuka glede sastava, nadležnosti, izvora i djelovanja drugih sličnih tijela posvećenih zaštiti prava čovjeka, osobito onih u Velikoj Britaniji. No, analitički uradak tog tandema ponajprije je važan zbog akumulacije empirijskog materijala o djelotvornosti NIHRIC-a. Autori su razvili osamnaest markera s pomoću kojih su nastojali izmjeriti djelotvornost te institucije. Markeri su bili grupirani u jednu od triju kategorija: (a) kategoriju kapaciteta koja se odnosi na ovlasti, izvore, sastav i kontekst djelovanja komisije; (b) kategoriju izvedbe koja se odnosi na način izvođenja nadležnosti; (c) kategoriju legitimnosti iz koje se doznaje o stajalištima komisije i njezinim odnosima s okolinom. Razmatrajući tako pitanje utjecaja NIHRIC-a, autori su proveli na desetke intervjua s vladom, zastupnicima u parlamentu, nevladinim udrugama, građanskim udrugama, vjerskim organizacijama, sindikatima, ukratko sa svima koji su se koristili njezinim uslugama. Nakon detaljne analize podataka autori su došli do zaključka da se komisija još uvijek nije dokazala kao djelotvorno sredstvo promocije i zaštite prava čovjeka u Sjevernoj Irskoj. Preporuke autora nisu važne samo za određenu komisiju nego i za svaku drugu instituciju koja se bori za promociju i zaštitu ljudskih prava, a u najkraćem se crtama odnose na: osiguranje adekvatnog financiranja, izgradnju transparentnog procesa imenovanja dužnosnika komisija za prava čovjeka, osiguranje adekvatnih ovlasti, osiguranje djelotvornih angažmana u suradnji s drugim državnim tijelima, razvoj jasne svrhe i vizije takve institucije, puno razumijevanje ideje neovisnosti u ovome području

– razlikujući je, dakako, od izolacije u radu, rad u postojećem (pravnom) okruženju koji ne isključuje stalnu akciju usmjerenu prema poboljšanju istoga, te poklanjanje nužne pažnje organizacijskim pitanjima.

Knjiga *Human Rights Brought Home: Socio-Legal Studies of Human Rights in National Context* sa svojim priložima dokaz je da se istraživanje materije prava čovjeka može kretati u nekoliko pravaca. Ponajprije, postoje brojne analize i rasprave o *pravnim* aspektima ljudskih prava, dakle nastojanjima da se pravni standardi uspostave u međunarodnom pravu, nacionalnim ustavima i lokalnom zakonodavstvu, nakon čega slijedi interpretacija sudova i drugih institucija. Iz tog konteksta proizlazi uvjerenje da je glavni pokretač revolucije prava čovjeka pravo, a njezini glavni inicijatori pravnici i poznavatelji prava. Potom, o prirodi i temeljima prava čovjeka govori i opsežna *filozofska* literatura u kojoj su sve donekadno samo manji dio zauzimala *sociološka* i *politološka* orijentirana djela, iako upravo politološkim djelima danas pripada prvenstvo u naporima da se razumiju međusobni odnosi ljudskih prava i drugih socijalnih snaga. Pritom treba imati na umu da ni jedna zbirka tekstova ne može potpuno obuhvatiti tako brzo rastući fenomen kao što su prava čovjeka, pa makar se interes ograničavao samo na određenu zemlju ili određeno područje interesa.

Prava čovjeka globalni su fenomen ali istodobno i fenomen kojemu nacionalni kontekst usaduje duboke tenzije i različitosti. Prilozi u knjizi prelaze granice tradicionalnih područja interesa, njihovi autori posve su svjesni potrebe da nacionalne sredine priznaju i prigrlje složenost onoga što se često naziva suglasnošću s pravima čovjeka. U tom smislu zaključujemo da je bez takvih knjiga i sličnih autorskih pristupa, napose imajući na umu svu silu popularnih, ali i nemušitih rasprava o pravima čovjeka, zapravo nemoguće procijeniti poštuju li se uistinu prava čovjeka u određenoj sredini.

Petar Bačić

Prikaz

Dinka Marinović Jerolimov,
Siniša Zrinščak i Irena Borowik
(ur.)

Religion and Patterns of Social Transformation

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 2004., 359 str.

Knjiga *Religion and Patterns of Social Transformation* (Religija i obrasci društvenih promjena) nastala je kao rezultat odabranih radova koji su predstavljeni na istoimenome međunarodnom znanstvenom skupu održanom od 13. do 16. prosinca 2001. godine u Zagrebu. Skup je organiziran u suradnji ISORECEA-e (Udruženje međunarodnog proučavanja religije u istočnoj i srednjoj Europi) i Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu. Njezini su urednici iz različitih institucija: Dinka Marinović Jerolimov je znanstvena suradnica iz Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu, Siniša Zrinščak je izvanredni profesor komparativne socijalne politike na Pravnom fakultetu u Zagrebu, a Irena Borowik je izvanredna profesorica sociologije i sociologije religije na Jagiellonskom sveučilištu u Krakowu. Urednici su poznati i priznati sociolozi religije koji u svom radu poseban naglasak stavljaju na analizu odnosa društvenih i religijskih promjena na području centralne i istočne Europe.

Sadržaj knjige podijeljen je u četiri dijela. U uvodnom dijelu urednici izlažu način kako interpretirati religijske promjene u poslijekomunističkim društvima. Potom slijedi prvi dio naslovljen "Religija i društvene promjene: Istok i Zapad" koji donosi šest radova: Eileen Barker raspravlja o odnosu spiritualnosti, tradicionalne religioznosti i sekularizma; Miklos Tomka raspravlja o sekularizacijskim po-

sljedicama procesa modernizacije; Olaf Müller analizira religijske promjene u centralnoj i istočnoj Europi kroz tri hipoteze, odnosno kroz tri procesa: sekularizaciju, revitalizaciju i privatizaciju; Detlef Pollack izlaže o odnosu tradicionalne, institucionalne religioznosti i individualne religioznosti. Zadnja dva rada ovog dijela analiziraju religijske promjene u društvima zapadne Europe, odnosno u Italiji (Enzo Pace) i Finskoj (Kati Niemela).

Drugi dio, naslovljen "Izazovi poslijekomunističkih društava", također sadržava šest radova. Tako Irena Borowik problematizira ulogu religije u pluralističkom društvenom okruženju, a Malgorzata Zawila analizira stajališta Katoličke crkve u Poljskoj u odnosu na eutanaziju i pobačaj. Barbara Theriault izlaže o crkvenim stavovima za vrijeme Njemačke Demokratske Republike, dok Marjan Smrke analizira jačanje društvene uloge religije kroz ideju društvene i religijske mimikrije.

Ankica Marinović-Bobinac analizira, u istraživanjima manje zastupljenu, dimenziju religijskog znanja među populacijom odraslih građana u Hrvatskoj, a Keishin Inaba razmatra odnos altruizma i religije, s naglaskom na altruističke motive pojedinih religijskih djelovanja.

Radovi u trećem dijelu tematiziraju *Religiju u Novoj Europi*. Tako James Richardson i Alan Garay analiziraju reinterpretaciju devetog članka Europske konvencije o ljudskim pravima i slobodama Europskog suda za ljudska prava i njezin mogući utjecaj na odnos države i crkve u postkomunističkim društvima. Aleš Črnič izlaže o različitim definicijama religije u kontekstu novih religijskih pokreta, a Katarzyna Leszczynska o stajalištima Katoličke crkve u Poljskoj i Češkoj prema Europskoj Uniji i integracijskim procesima. Na kraju trećeg dijela, Lucian Leustean analizira religijske elemente u određivanju europskog identiteta u Europskoj Uniji i jugoistočnoj Europi.

Zadnji dio knjige naslovljen je "Adaptacija i/ili transformacija: religiozni i eklezijalni pokreti" i sadržava tri rada. U svome radu Tadeusz Doktor analizira odnos tradicionalne religioznosti, religioznosti sekti i New Agea prema određenim oblicima nevidljive religije; Stipe Tadić i Vine Mihaljević tematiziraju eklezijalne pokrete unutar Katoličke crkve u Hrvatskoj, a Peter Torok raspravlja o metodološkim problemima prikupljanja podataka o novim religijskim pokretima, s obzirom na bivše komunističke zemlje.

Nakon kratkog pregleda sadržaja knjige, više pozornosti posvetit ćemo prvom poglavlju. Nužno je napomenuti da je ovakav pristup potpuno proizvoljan i nikako ne znači da ostala poglavlja, odnosno ostali radovi u drugim poglavljima knjige ne zaslužuju širi prikaz. No s obzirom na bogatstvo različitih teorijskih pristupa i empirijskih rezultata, šire razmatranje svih radova u knjizi umnogome bi premašilo okvire ovog prikaza. Dakle, prvo poglavlje otvara rad Eileen Barker "S Bogom bez Crkve: Religioznost i/ili duhovnost?" (*The Church Without and the God Within: Religiosity and/or Spirituality?*). Polazeći od teorije sekularizacije, autorica razmatra pojavu duhovnosti te donosi neka njezina moguća određenja i značenja. Osobito zanimljivim držimo pokušaj idealtipskog razlikovanja tradicionalne religioznosti i duhovnosti, primjerice, A. Tradicionalna religioznost, B. Duhovnost: 1. *Božanstvo* – A. Transcendentno, B. Immanentno i kozmičko; 2. *Izvor spoznaje* – A. Knjiga/objava, B. Iskustvo/misticizam; 3. *Autoritet* – A. Dogma/svećenstvo/tradicija, B. Osobno iskustvo; 4. *Život poslije smrti* – A. Spas/otkupljenje/prokletstvo, B. Reinkarnacija/Mokša; 5. *Promjena* – A. Linearno: prošlost/sadašnjost/budućnost, B. Cikličko: onda/sada/onda; 6. *Antropologija* – A. Čovjek na sliku Božju, B. Ljudi kao dio prirode; 7. *Društveni identitet* – A. Grupa (pripadnost tradiciji), B. Unutrašnje 'ja', 'istinsko jastvo' itd. Dakako, Barker upozorava da pojedinci mogu kombinirati različite elemente i tradicionalne religioznosti i duhovnosti. Poziva-

jući se na rad Wadea Clarka Roofa (o generaciji američkih “baby boomera”), autorica navodi pet karakteristika duhovnosti: 1. naglasak na osobnom izboru; 2. kombiniranje značenja; 3. kombiniranje religijskih elemenata New Agea, istočnih religija i konzervativnih evangeličkih (često karizmatičkih) učenja; 4. naglasak na religijskom iskustvu i ‘rastu’; 5. anti-institucionalni i anti-hijerarhijski stavovi. U vezi s temom Barker analizira i dio rezultata različitih empirijskih istraživanja. Na kraju ističe kako koncepcija duhovnosti, nasuprot tradicionalnoj religioznosti, otvara mogućnosti interpretacije (i bivanja/djelovanja!) izvan uvriježene suprotstavljenosti religijsko – sekularno.

Miklos Tomka u svom radu “Usporedba zemalja istočne Europe po religioznosti” (*Comparing Countries by their Religiosity in Eastern Europe*) navodi deset indikatora religioznosti: 1. vjerovanje u Boga; 2. slika Boga kao brižne osobe; 3. iskustvo blizine Boga; 4. slika Isusa; 5. vjerovanje u uskrsnuće; 6. pripadnost crkvi; 7. odnos prema crkvi; 8. učestalost odlazaka na crkvene obrede; 9. učestalost molitve; 10. religijski i nereligijski identitet (temeljeno na samoprocjeni religioznosti). Nadalje, autor analizira društvene posljedice socijalističkih sustava te navodi kako su upravo ti politički sustavi utjecali na rastvaranje veza lokalnih zajednica. Gubitak individualnog smisla i iracionalnost autoritarne politike stvorio je stanje anomije. Za Tomku, uništenje sociokulturne autonomije i samoodređenja možda je i više štetilo religiji i crkva nego bilo koji namjeravan i proveden progon religije, odnosno njezinih pripadnika. Nakon kraće analize empirijskih pokazatelja, autor zaključno ističe potrebu za sustavnim istraživanjima promjena unutar same religije, te unutar različitih religijskih institucija koja su još uvijek vrlo rijetka.

U radu naslovljenom “Religioznost u srednjoj i istočnoj Europi: rezultati PCE istraživanja” (*Religiosity in Central and Eastern Europe: Results from the PCE Survey*) Olaf Müller analizira promjene u

religioznosti na temelju empirijskog istraživanja “Politička kultura u srednjoj i istočnoj Europi” provedenog u jedanaest europskih zemalja tijekom rujna 2000. godine. Müller polazi od triju hipoteza, odnosno od triju procesa, a to su sekularizacija, individualizacija i revitalizacija religije. Nakon analize rezultata, zaključuje kako je u pojedinim zemljama (primjerice Češkoj, Istočnoj Njemačkoj, Estoniji) jasno prisutan proces opadanja tradicionalne religioznosti (ovdje mjereno kao “vjera u Boga” i “institucionalna praksa”). S druge strane, u nekim zemljama, kao u Rusiji i Albaniji, vidljivi su znaci procesa revitalizacije religije. No, jasno je da postoji manja vjerojatnost za veći porast tradicionalnih oblika religioznosti u zemljama istočne Europe, ponajprije zbog snažnog utjecaja modernizacijskih procesa. Stoga Müller upozorava kako ima malo empirijskih dokaza da će proces deinstitutionalizacije religije biti potpuno zamijenjen individualističkom i sinkretičkom religioznošću. Upravo tu temu obrađuje Detlef Pollack u radu “Institucionalizirana i subjektivna religioznost u bivšim komunističkim zemljama srednje i istočne Europe” (*Institutionalised and Subjective Religiosity in Former Communist Countries of Central and Eastern Europe*). Nakon kraćeg razmatranja rezultata istoga empirijskog istraživanja (kao u Müllera), Pollack zaključuje kako se u promatranim zemljama pojavljuju izvancrkveni, novi oblici religioznosti. Oni se razlikuju u odnosu na dominantnu religiju, ovisno o tome je li riječ o društvu s dominantnim katoličanstvom (u kojemu se ti novi oblici izvancrkvene religioznosti postavljaju kao suprotni Katoličkoj crkvi), ili je riječ o više sekulariziranim društvima (u kojima se ti novi oblici religioznosti ne suprotstavljaju institucionaliziranoj religioznosti).

Nadalje, Enzo Pace razmatra na temu “Katolicizam u Italiji: ‘meko sekularizacija’ u poslijeideološkom društvu” (*Catholicism in Italy: the “Soft Secularisation” in a Post-Ideological Society*). Pojava koja reflektira ‘meku sekulariza-

ciju' talijanskog društva u posljednjih četrdesetak godina jest da odrasli građani poklanjaju povjerenje Katoličkoj crkvi, no usprkos njihovim stavovima, njihovo ponašanje je oblikovano 'sekularnim' vrijednostima (a ne crkvenim učenjem). Za Pacea, nedostatak "duha zajednice" koji je u prošlosti povezivao obitelj i župu, te proces individualizacije vjerovanja predstavljaju važne razloge za krizu tradicionalne religioznosti. "Smatram se katolikom, no radim što hoću" možda je i najbolji opis onoga što autor naziva 'mekom sekularizacijom'. Religija još uvijek predstavlja kolektivnu memoriju, ali ona više nije usmjerena ka zajedničkom, društvenom djelovanju. Analizirajući empirijske rezultate istraživanja, Pace navodi nekoliko karakteristika procesa 'meke sekularizacije', primjerice, građani više ne prepoznaju katoličanstvo kao jednu (i jedinu!) apsolutnu istinu, slabljenje veza između vjernika i svećenika u dominantnom katoličkom društvu vodi "tihoj revoluciji" u "srcima i svijesti" mnogih, spolnost više nije funkcionalno vezana uz prokreaciju itd. S druge strane, u takvim društvima još uvijek postoji visoko povjerenje u Crkvu kao instituciju (u Italiji više od 60,0%).

Na kraju, Pace naglašava da gubitak "tradicionalnog neprijatelja", odnosno komunizma, može značiti i gubitak jasne društvene uloge Katoličke crkve. Paceov rad smatramo zanimljivim i zato što se dio njegove analize može primijeniti i na suvremeno hrvatsko društvo. I na kraju prvog poglavlja je rad Kati Niemelae "Između Istoka i Zapada – Finska religioznost iz europske perspektive" (*Between East and West: Finnish Religiosity from an European Perspective*). Autorica analizira pomalo specifičan odnos prema religiji koji uglavnom karakterizira skandinavske zemlje. Temeljnu karakteristiku tog odnosa možemo opisati koristeći poznatu oznaku Grace Davie – "pripadanje bez vjerovanja". U svojevrsnoj tipologiji finske religioznosti, temeljenoj na rezultatima različitih empirijskih istraživanja kroz tri kriterijske varijable: institucijska vjerska praksa, učestalost molitve i

vjerovanje u Boga, autorica navodi četiri tipa vjernika: 1. aktivni vjernici (vjeruju u Boga, odlaze na religijske obrede najmanje jednom mjesečno, mole tjedno – 14,0% Finaca, 25,0% svih Europljana); 2. bazični vjernici (vjeruju u Boga, odlaze na religijske obrede najmanje jednom godišnje, mole barem ponekad – 35,0% Finaca, 23,0% svih Europljana); 3. pasivni vjernici (vjeruju u Boga ili nisu sigurni vjeruju li ili ne, odlaze na religijske obrede manje od jednom godišnje, mole barem ponekad – 25,0% Finaca, 22,0% svih Europljana); 4. nisu vjernici (ne vjeruju u Boga, ne odlaze na religijske obrede i ne mole – 16,0% Finaca i 19,0% svih Europljana). Ne ulazeći u širu raspravu o navedenoj tipologiji, smatramo kako je ona jedan od mogućih tipova klasifikacije vjernika, odnosno onih koji to nisu. U kontekstu hrvatskog društva toj klasifikaciji svakako nedostaje nekoliko kriterijskih varijabli, primjerice samoprocjena religioznosti i stav prema učenju Crkve.

Na kraju možemo reći da knjiga *Religion and Patterns of Social Transformation* (Religija i obrasci društvenih promjena) upućuje na najmanje dvije značajke: Najprije, da je znanstveno područje sociologije religije vrlo plodno, možda ne toliko u teorijskom koliko u empirijskom smislu, potom, da hrvatski sociolozi religije daju znatan doprinos istraživanju i analizi društvenih i religijskih promjena, kako u okviru suvremenoga hrvatskog društva, tako i u širem, europskom okviru, što dokazuju i svojim prilogima u ovoj knjizi.

Krunoslav Nikodem